

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Rozvoj
Systému
Sociálních
Služeb

PRAKTICKÝ MANUÁL PRO VYUŽITÍ ALTERNATIVNÍ A AUGMENTATIVNÍ KOMUNIKACE U OSOB S PORUCHOU AUTISTICKÉHO SPEKTRA

OBSAH

OBSAH	2
SEZNAM ZKRATEK	5
ÚVOD	6
1. Specifika komunikace osob s PAS	7
2. Aktuálně existující nástroje a metody AAK a dosavadní zkušenosti s jejich používáním v praxi	10
2.1 Poskytovatelé sociálních služeb pro osoby s PAS	10
2.1.1 Nástroje a metody AAK bez pomůcek	11
2.1.1.1 Prostředky neverbální komunikace	11
2.1.1.2 Orální řeč – vokalizace s komunikačním záměrem.....	12
2.1.1.3 Makaton.....	13
2.1.1.4 Znak do řeči (Teng til tale).....	13
2.1.1.5 Znaky podle Anity Portmann	14
2.1.2 Nástroje a metody AAK s netechnickými pomůckami	14
2.1.2.1 Fotografie	15
2.1.2.2 Piktogramy	16
2.1.2.3 Předměty.....	16
2.1.2.4 VOKS (Výměnný Obrázkový Komunikační Systém).....	17
2.1.2.5 Pracovní listy, rozvrhy hodin apod.....	17
2.1.2.6 Zmenšeniny, makety reálných předmětů.....	17
2.1.2.7 Zážitkové deníky	18
2.1.2.8 Komunikační karta	18
2.1.2.9 Globální čtení	19
2.1.2.10 Sociální čtení	19
2.1.2.11 Komunikační kniha	19
2.1.2.12 Komunikační tabulka.....	19
2.1.3 Nástroje a metody AAK s technickými pomůckami	20
2.1.3.1 Primárně neúčelová elektronická zařízení pro AAK.....	20
2.1.3.2 Primárně účelová elektronická zařízení pro AAK.....	21
2.1.3.3 Zařízení pro usnadnění ovládání	22

2.1.4	Koncepty pro osoby s PAS, při kterých jsou využity AAK metody a nástroje	22
2.1.4.1	Bazální stimulace.....	23
2.1.4.2	Smyslová aktivizace	24
2.1.4.3	Aplikovaná behaviorální analýza	24
2.1.4.4	Metoda O.T.A. (Open Therapy of Autism)	26
2.1.4.5	Strukturované učení.....	26
2.1.4.6	Validace.....	27
2.1.4.7	Senzorická integrace.....	28
2.1.4.8	VTI (Videotrénink interakcí).....	28
2.1.4.9	Snoezelen.....	29
2.1.4.10	Zooterapie (felinoterapie, canisterapie, hipoterapie)	30
2.1.4.11	Umělecké terapie (muzikoterapie, taneční terapie, kreativní tvorba, arteterapie) .	31
2.1.4.12	Preterapie.....	31
2.1.4.13	Fyzioterapie	31
2.1.4.14	Bucofaciální a orofaciální stimulace	32
2.1.4.15	Montessori terapie	32
2.1.4.16	Vojtova terapie	33
2.1.4.17	HANDLE program	33
2.1.4.18	Bobath koncept (NDT).....	34
2.1.4.19	Son Rise program	34
2.1.5	Dostupnost pomůcek AAK pro osoby s PAS	34
2.2	Věřejná správa a veřejné služby.....	37
2.2.1	Komunikace mezi osobou s PAS a pracovníky služeb	37
2.2.2	Obce	38
2.2.3	Kraje.....	42
2.2.3.1	AAK a dostupnost	42
2.2.3.2	Podpora ze strany kraje a vymezení role kraje	42
2.2.3.3	Podpora obcí a jejich role z pohledu krajského úřadu.....	43
2.2.4	Pracoviště ÚP	44
3	Specifikace jednotlivých nástrojů, metod AAK a jejich využití při práci s osobami s PAS	46
3.1	Nástroje a metody AAK bez pomůcek pro osoby s PAS.....	46
3.2	Nástroje a metody AAK s netechnickými pomůckami pro osoby s PAS.....	49

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Rozvoj
Systému
Sociálních
Služeb

3.3	Nástroje a metody AAK s technickými pomůckami pro osoby s PAS	54
ZÁVĚR.....	57
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH ZDROJŮ	58

SEZNAM ZKRATEK

AAK – alternativní a augmentativní komunikace

ABA – aplikovaná behaviorální analýza

ACCENDO, 2020 – Průzkum poskytovatelů sociálních služeb pro osoby s PAS a průzkum veřejné správy, realizovaný ústavem ACCENDO v roce 2020

CRPD – Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením

ČR – Česká republika

DMO – dětská mozková obrna

DZR – domov se zvláštním režimem

ETR – snadno čitelné, snadno srozumitelné

ICT – informační a komunikační technologie

LMD – lehká mozková dysfunkce

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

MV ČR – Ministerstvo vnitra České republiky

MŠ – mateřská škola

ORP – obce s rozšířenou působností

PAS – porucha autistického spektra

PC – osobní počítač

RIP – reflexně inhibiční polohy

ÚP – Úřad práce České republiky

VTI – videotrénink interakcí

ZP – zdravotní postižení

ZŠ – základní škola

ÚVOD

Praktický manuál pro využití alternativní a augmentativní komunikace u osob s poruchou autistického spektra, který právě držíte v rukou, je jedním z výstupů systémového projektu Ministerstva práce a sociálních věcí s názvem *Rozvoj systému sociálních služeb* (reg. č.: CZ.03.2.63/0.0/0.0/15_017/0003739).

Jedná se o jeden z celkem dvou praktických manuálů, které v rámci projektů vznikly. Oba manuály vychází z podnětů a potřeb cílové skupiny a jsou určeny primárně pro pracovníky veřejné správy a poskytovatele sociálních služeb, kteří se dostávají do přímého kontaktu, a tudíž komunikace s osobami (klienty) s demencí, případně s poruchou autistického spektra. Tento manuál se zaměřuje primárně na osoby s poruchou autistického spektra, druhý manuál je zaměřen na cílovou skupinu osob s demencí.

V celkem třech kapitolách zaměřených na vybraná praktická témata jako jsou specifikace komunikace osob s poruchou autistického spektra, aktuálně existující nástroje a metody AAK, dosavadní zkušenosti s jejich využíváním v praxi či specifikace jednotlivých nástrojů, metod AAK a jejich využití při práci s osobami s poruchou autistického spektra Vás tento manuál provede náročnou, ale velmi zajímavou oblastí a tematikou alternativní a augmentativní komunikace pro osoby s PAS, a to především její praktickou stránkou.

1. Specifika komunikace osob s PAS

Porucha komunikačních schopností a problémy v této oblasti patří do specifických symptomů poruch autistického spektra, komunikace je jednou ze tří zásadních oblastí pro diagnostiku autismu. Obtíže se projevují ve verbálním i neverbálním projevu, v expresivní i receptivní složce řeči. Stejně tak jako celé spektrum poruch autistického spektra je různorodé, tak i v oblasti komunikačních schopností se vyskytují značné odlišnosti u jednotlivých poruch. Poruchy autistického spektra se začínají projevovat již od raného dětství. Dle londýnské psychologičky Howlin (2008, s. 7 cit. dle Králová, 2016): „Většina rodičů dětí s autismem začne mít vážné obavy o zdravý vývoj svého dítěte už v prvním roce jeho života. Tyto obavy se týkají především problémů v komunikaci, hry, sociálních recipročních vztahů a receptivního vzoru chování.“

Velmi často rodiče u dětí s PAS pozorují opožděný vývoj řeči, který u 50 % dětí nedosáhne požadované úrovně, tyto děti verbálně nekomunikují a jsou odkázány na neverbální komunikaci a využití alternativních a augmentativních metod dorozumívání (Thorová, 2006). Vývoj dětské řeči probíhá současně s celkovým vývojem dítěte a je zejména ovlivněn stavem sluchu, zraku, motoriky a myšlení. Je zřejmé, že specifické problémy v komunikaci u osob s PAS začínají již v dětství, a proto jde o multidisciplinární záležitost, na jejíž řešení se podílejí společně dětský lékař, logoped, psycholog, psychiatr, speciální pedagog, fyzioterapeut, sociální pracovníci v úzké spolupráci s rodiči. Děti s PAS, které mají problémy s mentální flexibilitou v myšlení, nejsou schopny využívat nové kombinace slov, na rozdíl od dětí intaktních. Pouze opakuji již slyšené, a to ne vždy přiléhavě k situaci. Problém s imaginární představivostí se projevuje částečnou nebo úplnou neschopností přiřazovat význam ke slovům, které dítě pouze slyší, ale nemá možnost je vidět. Obtížně chápou obecnou platnost pojmu. Naučené slovo se často váže ke konkrétní věci či osobě a jen těžko dochází k jeho zobecnění. Osoba s PAS často na otázku např. „Petr, máš hlad?“ neodpovídá změnou osoby na „já“ ale vyjadřuje se ve stejné osobě, kterou slyšelo v otázce „Petr má hlad“.

Problém s pamětí v oblasti komunikace se většinou objevuje u dlouhodobé paměti, kdy osoby s PAS mohou mít problém s vybavením slov. Tomu lze předcházet použitím AAK prostředků. Krátkodobá paměť se projevuje výše uvedenou echolálií, tj. opakováním i dlouhých větných celků, bez porozumění obsahu.

Další problém se projevuje v neschopnosti porozumět emocím druhých osob z jejich vnějších projevů, např. výrazu tváře, gesta, tónu hlasu, pláče, smíchu. To způsobuje problémy v sociální

interakci s druhými osobami, jelikož osoby s PAS mají omezenou schopnost vcítit se do druhého. Zejména se jedná o komunikační egocentrismus, ulpíváním na tématech, která jsou osobě s PAS blízká, a neschopností naslouchat a adekvátně reagovat na komunikačního partnera. Vzhledem k tomu, že mají omezenou schopnost vcítit se do druhé osoby a rozumět jejím emocím, převládá u nich tendence chápat vše doslovně, proto ani nerozumí metaforám, ironii a nadsázce (Krejčířová, 2003).

Při komunikaci s osobou s PAS je důležité si uvědomit, že mimika jejich obličeje bývá pro okolí často nečitelná, obvykle přetrvává neutrální výraz, který je vystřídán vyjádřením jen základních pocitů (hněvu, radosti).

Dále je podstatné zohlednit, že pro osoby s PAS je problematický oční kontakt. Vnímají ho jako rušivý, a proto mají tendenci se mu vyhýbat. V některých případech jejich pohled spíše ulpívá na jiné osoby nebo jiné podněty v okolí a je těžké jejich pohled přilákat ke komunikačnímu partnerovi. V jiném případě se osoba s PAS dívá přes osobu komunikátora, bez osobního očního kontaktu.

Z dalších aspektů neverbální komunikace u osob s PAS nejsou spontánně využívána gesta rukou a hlavy, jako pohyby na znamení souhlasu a nesouhlasu. Z hlediska proxemiky je u některých osob s PAS preferována větší vzdálenost od komunikačního partnera. Postavení těla, např. polohy těla a hlavy, mohou mít v atypické pozici. Při komunikaci se může osoba s PAS projevovat hyperaktivitou v pohybu (např. poskakováním, nekoordinovanými pohyby rukou, tleskáním) nebo odcházením z místa komunikace atd. Problém v omezené verbální komunikaci a neschopnosti vyjádřit své potřeby je často nahrazován fyzickou manipulací s předměty a osobami nebo facilitovanou komunikací, která je pro osobu s PAS výrazně jednodušší; např. fyzicky komunikačního partnera dovede k věci, kterou požaduje (Thorová, 2006).

Poruchy autistického spektra závažným a komplexním způsobem poškozují psychický vývoj jedince. Chování osoby s PAS je pro jeho rodinu, pečující osoby, nejbližší okolí (např. ostatní klienti v domově se zvláštním režimem - DZR, spolužáci a učitelé, pracovníci v přímé péči v sociálních službách atd.) velmi náročné zvládat. Hlavní problém u osob s PAS pro jeho okolí je nesrozumitelnost chování, nečitelnost reakcí a obtížná ovlivnitelnost jejich projevů, činností a jednání. Typickým představitelem poruch autistického spektra je dětský autismus (v ČR nejrozšířenější diagnóza v rámci PAS), který patří mezi nejtěžší, ale nejlépe prostudovanou diagnózu PAS. Pro laickou veřejnost tyto děti působí často jako mentálně retardované a jejich

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Rozvoj
Systému
Sociálních
Služeb

nestandardní reakce považují za nevychovanost, např. lhostejnost k lidem, různé automatismy, zvláštní chování či agresivní projevy (Králová, 2016).

2. Aktuálně existující nástroje a metody AAK a dosavadní zkušenosti s jejich používáním v praxi

Tato kapitola je zaměřena na zmapování aktuálních nástrojů a metody AAK včetně dosavadních zkušeností s jejich využíváním v praxi poskytovatelů sociálních služeb pro osoby s PAS (podkapitola 2.1) a veřejné správy a dalších veřejných služeb (podkapitola 2.2), které jsou podloženy výsledky dotazníkového šetření.

2.1 Poskytovatelé sociálních služeb pro osoby s PAS

2.1.1 Nástroje a metody AAK bez pomůcek

Komunikační systémy bez pomůcek (unaided) se vyznačují dvěma rysy: jednak jsou použitelné bez technických pomůcek a dále nevyžadují fyzickou asistenci druhého člověka. Na základě dotazníkového šetření lze konstatovat, že používat tyto komunikační systémy bez pomůcek při dorozumívání s osobami s PAS je velice rozšířené u **poskytovatelů sociálních služeb**.

Tabulka 1: Nástroje AAK bez pomůcek používané v zařízeních sociálních služeb

Nástroje AAK bez pomůcek	Podíl	Počet
Gesta	50,0 %	32
Orální řeč – vokalizace s komunikačním záměrem (např. papá, ham, Á – jíst, Í – jít na toaletu ...)	39,1 %	25
Mimika	23,4 %	15
Makaton	21,9 %	14
Znak do řeči (Teng til tale)	21,9 %	14
Haptika	21,9 %	14
Znaky podle Anity Portmann	3,1 %	2
Jiné	37,5 %	24

Zdroj: ACCENDO, 2020.

2.1.1.1 Prostředky neverbální komunikace

Dle Vybírala (2013, str. 81) neverbální komunikace zahrnuje širokou oblast toho, co signalizujeme beze slov či jako doprovod slovní komunikace. Patří zde:

- 1) gesta, pohyby hlavou a další pohyby těla,
- 2) postoje těla (posturika),
- 3) výrazy tváře (mimika),
- 4) pohledy očí,
- 5) volbou a změnami vzdálenosti a zaujímáním pozice v prostoru (proxemika),
- 6) tělesným kontaktem (haptika),
- 7) tónem hlasu a dalšími neverbálními aspekty řeči (paralingvistika),
- 8) oblečením, zdobností, fyzickými a jinými aspekty vlastního zjevu.

Z nástrojů AAK bez pomůcek to byla právě neverbální komunikace, kterou poskytovatelé péče uváděli nejčastěji. Nejfrekventovanějším typem byly gesta, mimika a haptika, nicméně pravidelně se objevovaly se i další typy, tj. proxemika, komunikace činem, posturika a paralingvistika. Některé organizace svoji odpověď zestručnily a uvedly pouze, že využívají „všechny způsoby“ neverbální komunikace s tím, že se jedná o nejběžnější komunikaci

s klienty vzhledem k jejich postižení, která probíhá průběžně po celou dobu kontaktu s klientem a je volena individuálně dle mentální a tělesné úrovně klientů. Méně často se jako typy neverbální komunikace objevovaly stimulace, ukazování předmětů a míst nebo ukazování činnosti, která je po klientovi požadována. Haptika našla uplatnění při uklidňování klienta, indikování změny stavu, přičemž někteří poskytovatelé explicitně zmínili, že si dávají pozor na skutečnost, zda je klientovi dotek příjemný; pokud ne, pak haptiku u něj nevyužívají. Paralingvistika (modulace hlasu) se v určitých případech praktikovala pod vedením logopeda.

Některá zařízení také uvedla, že nevyužívají neverbální komunikaci jako ucelený nastavený koncept, ale spíše intuitivně, jako přirozenou součást komunikace, případně, že se v jejich pojetí nejedná pouze o formu komunikace, ale také způsob, jak s klienty sdílet jejich emoce:

Poskytovatelé uváděli dva účely neverbální komunikace: 1) umožnění „běžné“ komunikace směřující k uspokojování potřeb klientů (žádost o jídlo, pití, potřeba jít na toaletu ad.) a 2) nácvik sociálních a komunikačních dovedností.

2.1.1.2 Orální řeč – vokalizace s komunikačním záměrem

Odpovědi poskytovatelů pro orální řeč můžeme rozdělit do dvou kategorií:

- První skupina uvedla, že s osobami s PAS komunikují běžnou mluvou a oni jim rozumí, není tedy třeba používat vokalizaci. Jedno zařízení uvedlo, že jen velmi zřídka v případě jednoho klienta uplatňují výraznou artikulaci, přičemž klient vidí na ústa mluvčího a rozumí mu.
- Druhá, početnější skupina, odpověděla, že vokalizaci využívá, a ta nabývá rozmanitých podob: Broukání, houkání, žvatlání, rýmování, používání intonace, citoslovce, naučené výrazy (brm, není, hu, pá pá, ham, hačí, e-e, A – pozdrav, O – souhlas, É – nesouhlas). Slova a slabiky mohou mít různé významy pro různé klienty, je možné dokončování slov a vět za klienta, kdy pracovník doplní vynechané slovo, které klient nemá rád, nebo dořekne načaté slovo, případně se přiřadí význam určitému předmětu nebo úkonu (např. „točí“ – pračka, „hají“ – lehnout si apod.). V některých zařízeních je vokalizace doplněna paralingvistikou intonací, imitací, logopedickými nástroji či jinými pomůckami (zvuky zvířat, napodobování slyšeného slova v kombinaci s obrázkem za využití tabletu, piktogramů, znakové řeči, vyjadřovacích posunků, gest a grimas). Někteří poskytovatelé se snaží do vokalizace zapojit prvky hry nebo humorných říkanek („Dej mi nožku, umyjeme ji trošku“ - mytí bere jako zábavu). Jedno zařízení uvedlo, že

u dětí, u kterých začíná řečový projev, případně i u dětí nemluvicích, používají orální komunikační terapii.

Z hlediska účelu orální řeči a vokalizace poskytovatelé uváděli, že ji využívají pro vyjádření pocitů libosti a nelibosti, k vyjádření potřeb klienta, doprovázení při základních úkonech (podání stravy, toaleta), zlepšení artikulace používaných slov a rozvoji fonemického sluchu.

2.1.1.3 Makaton

Makaton je komunikační systém, který užívá znaky (gesta) doplněné mluvenou řečí a symboly. Znakují se pouze klíčová slova. Slovník Makatonu obsahuje přibližně 350 znaků, které jsou uspořádány do 8 stupňů (etap). Existuje ještě 9. stupeň, což je přídatný slovník, který obsahuje obvykle 35-40 slov vycházejících z potřeb jednotlivce (viz Janovcová, 2003). Makaton je jednodušší komunikační systém než znakový jazyk, protože Makaton na rozdíl od znakového jazyka nevyžaduje jemnou motoriku, ale klienti si vystačí se zapojením motoriky hrubé.

Z dotazníkového šetření vyplynulo, že pouze menšina poskytovatelů používajících Makaton aplikuje tento nástroj v celé jeho šíři. Naopak většina zařízení uvedla, že jej modifikovala pro potřeby klienta (např. z důvodu fyzického a mentálního postižení), případně využívá pouze některé jeho prvky, např. omezené množství znaků (např. gesta pro základní činnosti, pokyny, zvířátka nebo znaky pro jíst, pít, čekej). „*Nejedná se vyloženě o Makaton, ale o soubor znaků, které si uživatel přinesl z domova z komunikace s matkou (jsou tedy upravené), využíváme je především při úkonech péče - hygiena, stravování, oblékání.*“ (ACCENDO, 2020)

2.1.1.4 Znak do řeči (Teng til tale)

Komunikační nástroj znaku do řeči (Teng til tale) můžeme definovat následujícím způsobem: „*Tento systém pochází z dánské praxe, v níž je známý pod názvem Teng til tale (TTT), jeho autorem je dánský speciální pedagog Larse Nygard. V naší speciálně pedagogické praxi je tento systém k dispozici především díky autorkám L. Kubové, Z. Pavelové a I. Rádkové (1999), které zpracovaly metodiku a výukovou videokazetu. Znaky tohoto systému vycházejí z podstaty daného slova, přirozených gest a mimiky, dalším zdrojem je znaková zásoba systému Makaton a znakového jazyka. Výhodou Znaku do řeči je možnost užívané znaky přizpůsobit uživateli, v závislosti na jeho motorických možnostech. Prostřednictvím využití Znaku do řeči lze výrazně posílit nápodobu a motivaci ke komunikaci, produkci i porozumění řeči, vzhledem k charakteru znaků má tento systém v praxi široké využití. Znak do řeči je v praxi využíván jako kompenzační*

prostředek pro osoby s narušenou komunikační schopností – je zařazován jako funkční doplňující prostředek mluvené řeči“ (Bočková 2015, str. 12).

Z hlediska struktury odpovědi lze vysledovat, že někteří poskytovatelé péče zaměnili termín „Znak do řeči“ za užívání „znakového jazyka“. Z toho vyplývá, že tito poskytovatelé tento pojem neznali. Jiné organizace jej aplikují při individuálních intervencích s klienty vedených logopedkou, nebo v komunikační terapii. Další využití nachází znak do řeči při hygieně, stravování, oblékání a denních činnostech nebo u nekomunikujících klientů. *„Využívá se u neverbálně komunikujícího klienta s těžkým mentálním postižením a PAS. Klient rozumí jednoduchým větám, směrem k okolí však nevyužíval žádný komunikační systém. Z důvodu nedokonalé vzájemné komunikace docházelo k častému problému v jeho chování. Klient se nyní učí jednotlivé znaky předmětů denní potřeby či běžných činností (světlo, batoh, klíč, spát, jíst, pít). Ty jsou vždy doplněny slovem. Klient poté znak předvede a dále jej využívá dle potřeby.“* (ACCENDO, 2020)

Jedna organizace uvedla, že znaky a gesta do řeči využívají u klientů, kteří reagují na znaky ze znakového jazyka. Do mluveného projevu ukazují znaky tak, aby klient mohl rozumět jak odezírání, tak i znakům. Místo složitých souvětí mluví v jednoduchých větách, např. „Jdeme na oběd,“ přičemž asistent naznakuje slovo „oběd“. V jednom případě měl klient svůj znakový sešit, vytvořený ve spolupráci s rodiči. Další poskytovatel užívá gesta pro základní činnosti, pokyny, případně zvířátka a podporuje písničky a básničky.

2.1.1.5 Znaky podle Anity Portmann

Metoda Znaky podle Anity Portmann vznikla podle švýcarské logopedky a využívá znaky v mluvené řeči podobně jako Makaton a Znak do řeči. Využití tohoto přístupu AAK deklarovaly pouze dvě organizace: První uvedla, že pro tuto metodu využívá symboly a obrázky z Altíkova slovníku počítačového programu „Altík“, případně prostřednictvím obrázků a symbolů sestavují jednoduché věty a znaky využívají pro strukturu prostředí. Symboly poté lepí na skříně dle předmětů, které jsou zde uloženy, a uživatel se lépe orientuje, co kde je uloženo. Další poskytovatel pouze zmínil, že používají CD „Když chybí slova“. Jedná se také o počítačový program, který využívá znaků podle Anity Portmann.

2.1.2 Nástroje a metody AAK s netechnickými pomůckami

Mezi tyto pomůcky řadíme komunikační tabulky, písmena abecedy, slova, věty, fráze, schémata symbolů (např. obrázky, fotografie, předměty), rámy, knihy, světelná ukazovátka, taktilní komunikační desky. Součástí této oblasti je i facilitovaná komunikace. Na základě

dotazníkového šetření lze konstatovat, že **poskytovatelé sociálních služeb** používají tyto nástroje a metody AAK s netechnickými pomůckami pro osoby s PAS.

Tabulka 2: Nástroje AAK s netechnickými pomůckami používané v zařízeních sociálních služeb

Nástroje AAK s netechnickými pomůckami	Podíl	Počet
Fotografie	73,4 %	47
Piktogramy	71,9 %	46
Předměty (např. předměty denní potřeby: hrnek...)	56,3 %	36
VOKS (Výměnný obrázkový komunikační systém)	37,5 %	24
Pracovní listy, rozvrhy hodin apod.	34,4 %	22
Zmenšeniny, makety reálných předmětů	26,6 %	17
Zážitkové deníky	26,6 %	17
Komunikační karta	25,0 %	16
Globální čtení	23,4 %	15
Sociální čtení	21,9 %	14
Komunikační kniha	20,3 %	13
Komunikační tabulka (kódovací, klávesnicové, fonetické)	17,2 %	11
Facilitovaná komunikace	7,8 %	5
Taktilní komunikační desky	6,3 %	4
Ukazovátka (hlavové, ústní, světelná)	1,6 %	1
Rámy/Etran-N	0,0 %	0
Bliss systém	0,0 %	0
Jiné	14,1 %	9

Zdroj: ACCENDO, 2020.

2.1.2.1 Fotografie

Velmi frekventovaným netechnickým nástrojem AAK v zařízeních byly fotografie. Poskytovatelé často uváděli, že pracují s fotografiemi u jídelníčku, kde dle fotografií jsou klienti seznámeni s jídelním lístkem, případně u běžně psaného jídelníčku jsou také fotografie jídel. Dále byly využívány fotografie předmětů (nádobí, polohovací pomůcky, věci k úklidu, pomůcky na rozvoj kognitivních a motorických dovedností), osob (klienti, pracovníci, rodina, přátelé, blízké osoby), míst (obchody, restaurace, kavárny, služby v okolí, nákupní centra, jiná města, hotely, příroda), dopravních prostředků (tramvaj, autobus, auto, vlak), aktivit (návky chůze, cvičení, stravování, hygiena, vaření, pečení, sledování dokumentů, vzdělávací činnosti), fotografie na sociálních sítích (Facebook) a fotografie posloupnosti režimu dne (hygiena, snídaně, vzdělávání, hry, oběd atd.).

V organizacích byly fotografie využívány za rozmanitými účely: při plánování činností s uživatelem, při sdělování, co se bude dělat/dít, dále při prohlížení, hraní, listování, ukázkách, povídání s fotografiemi, označení osobních skříní, místností, činností, výběru přestávek, denních režimů, komunikační tabulek; při seznámení s denním programem, komunikačních kruzích (tyto slouží k poznávání ostatních klientů a personálu), procesních schématech (mytí

rukou, použití WC, čištění zubů), rozvoji slovní zásoby a komunikace a při pracovních činnostech. Jeden z poskytovatelů využití fotografií v jejich zařízení shrnul následujícím způsobem:

2.1.2.2 Piktogramy

Dalším velmi frekventovaným netechnickým nástrojem AAK byly piktogramy. Podobně jako u fotografií se využívají piktogramy denních činností, procesních schémat, osob, míst (piktogramy podporující orientaci v prostoru stacionáře, např. na dveřích WC, do koupelny), dopravních prostředků, aktivit, potravin, předmětů a pomůcek, případně piktogramy doplňovaly psaný text (např. smlouva o poskytování sociální služby a její přílohy v piktogramech). Poskytovatelé využívali buď standardizované piktogramy, např. vydavatel PARTA, piktogramy Arasaac, PCS (Boardmaker), Widgit (Symwriter), Piktomag, případně měly vytvořené piktogramy vlastní.

Poskytovatelé využívali piktogramy za obdobnými účely, jako v případě fotografií, v závislosti na vývojové úrovni chápání symbolů: např. postupy při hygieně, označení místností, zákazy vstupu, nástěnky, tabulky v šatně, obrazový jídelní lístek; popis nábytku, místností, předmětů a her; obrázkový průvodce pro zájemce a nové klienty, na označení činností, prováděných během dne; komunikační kruh, procesní schémata; pracovní listy pro nácvik rozlišování a identifikace emocí a přiřazení k sociálním situacím, rozvoj slovní zásoby a komunikace; vysvětlení pravidel v zařízení, k tomu co se smí a co ne. Jedna organizace popsala využití piktogramů následujícím způsobem:

2.1.2.3 Předměty

Třetím nejfrekventovanějším netechnickým nástrojem AAK se staly předměty. Nejčastější kategorií byly předměty běžné denní potřeby, jmenovitě: hračky, toaletní papír, hrnek, lžice, ručník, zubní kartáček, talíř, boty, polštářek, postel, míček, skříň, ovoce a zelenina. Některé organizace uvedly, že využívají „vše, co je v přirozeném prostředí klienta“. V jistých případech se objevily konkrétnější předměty, např. vibrační hračka, DVD či předmět ve tvaru chobotnice.

Předměty byly využívány za různými účely, např. pro doplnění verbálních sdělení během činností vhodnými předměty, pro běžný denní režim a upozornění na základní potřeby (hlad, žízeň, WC, odpočinek), při stravování, hygieně a oblékání; pro nácviky, komunikaci a zprostředkování kontaktu se společenským prostředím; orientaci v čase a prostoru, upozornění na nadcházející aktivitu, při nácvicích péče o domácnost, péči o sebe, sebeobsluže a nácviku vaření. Jedno zařízení zmínilo, že s klienty vyrábí krmítka pro ptáčky.

2.1.2.4 VOKS (*Výměnný Obrázkový Komunikační Systém*)

VOKS je poskytovateli využíván v různých podobách. Některá zařízení jej používají uceleně, jiná provedla modifikace (např. používají metodu, ale s jiným fondem piktogramů, nebo jej doplňují fotkami a symboly Boardmaker), případně využívají pouze jeho prvky. V některých zařízeních má VOKS podobu VOKS tašky nebo komunikační knihy s VOKS symboly. Tento nástroj slouží k motivaci klientů ke komunikaci, nácviku oboustranné komunikace, sdělení potřeb, přání nebo pocitů: „*VOKS obrázkový systém užíváme s klienty především při trénování sestavení vět. Dále vyjadřujeme činnosti a aktivity pomocí obrázkové kartičky. Tento systém umožňuje klientům rozvíjet slovní zásobu právě tréninkem utváření a sestavování vět.*“ (ACCENDO, 2020). **Jedna organizace uvedla, že VOKS systém se jí u klientů s PAS osvědčil jako nejlépe funkční systém AAK.**

2.1.2.5 *Pracovní listy, rozvrhy hodin apod.*

Poskyvatelé dále uváděli, že jako nástroje AAK využívají pracovní listy, rozvrhy hodin, kalendáře, návody na pracovní postupy, rozvrhy činností v rámci dne, komunikační listy a strukturované úkoly. Tyto pomůcky jsou buď standardizované (např. pracovní listy Kuliferda, režimové rozvrhy s piktogramy Boardmaker), nebo si je zařízení vytvářejí samy. Z hlediska účelu můžeme tyto nástroje rozdělit do dvou hlavních kategorií:

- 1) Edukační a terapeutické nástroje. Zde patří vyplňování pracovních listů, doplňovaček, školní jednoduché příklady, cvičení, četba a psaní; individuální terapie s logopedem; přiřazování, třídění, počítání, dějová posloupnost, domácí úkoly. Patří zde také nápodoba pracovních činností.
- 2) Pomůcky pro plánování struktury času a dne. Zde můžeme zařadit různé plány denních a týdenních aktivit. Jeden z poskytovatelů toto využití popsal následujícím způsobem: „*S dítětem s PAS si prohlédneme rozvrh dne, kde se dozví (pomocí obrázků), že bude nějaká část pracovní (v té plníme různé strukturované úkoly) a nějaká část odpočinková (tam si může pomoci kartiček sám zvolit aktivitu ,za odměnu‘). Rozvrh má stále na očích, takže během práce se může znovu podívat, co ho čeká dále.*“ (ACCENDO, 2020)

2.1.2.6 *Zmenšeniny, makety reálných předmětů*

Poskyvatelé využívající tohoto nástroje zde uváděli především zmenšeniny předmětů denní potřeby (hrnek, kartáček, pasta, talíř, příbor, plastové makety potravin, ponožky, kostky), případně předměty využívané ve vzdělávání (vycpaniny zvířat, modely). Využití tyto předměty nacházely ve vzdělávání, komunikaci, při běžných denních činnostech, zprostředkování

kontaktu se společenským prostředím, schopnosti vyjádřit potřeby, strukturování dne a orientaci v čase a prostoru. Jedno zařízení zmínilo využití activity board a úkolů ve strukturovaných krabicích.

2.1.2.7 Zážitekové deníky

Poskytovatelé uváděli více podob zážitkových deníků. Měl např. podobu kroniky, kde se zaznamenávaly zážitky a fotografie z aktivit, domácího deníku, který píše matka klienta a sděluje v něm informace z víkendu, rodinného deníku, do kterého rodiče vkládají obrázky a fotografie s popisem jednotlivých osob a aktivit. Dále se ještě mezi odpověďmi objevila „zážitková krabice“, kterou využíval jeden klient se středně těžkým postižením PAS, přičemž při práci s krabicí docházelo ke zklidnění klienta a krabice sloužila k prevenci problémového chování.

Další poskytovatel uváděl, že všem klientům v roce 2019 vyrobili složku s fotografiemi z programů a činností za celý rok, přičemž složku si klient na konci roku odvezou domů nebo do svého pobytového zařízení. S pomocí fotografií si mohou připomínat, co v této organizaci prožili nebo komunikovat s ostatními o činnostech, které v zařízení vykonávali. Jiná organizace vede deník, do kterého asistent zapisuje klientův průběh dne, činnosti a program klienta. Tento deník slouží i rodičům pro náhled činností a programu v denním stacionáři. Před odchodem domů asistent klientovi čte popsany uplynulý den a namaluje do deníčku obrázek.

Z hlediska účelu tohoto nástroje poskytovatelé uváděli podporu sebepojetí a nácvik sociálních a komunikačních dovedností.

2.1.2.8 Komunikační karta

Poskytovatelé uváděli různou podobu komunikačních karet, měla podobu např. cestovního proužku, komunikační karty z komunikační knihy, zalamované karty s fotografiemi či obrázky (Boardmaker), „lehké do 10 symbolů“ či doplněné o suchý zip, kde klient připevní piktogram. V jedné organizaci používají komunikační kartu jako předstupeň, než se dostanou ve VOKS ke komunikační knize. Z hlediska účelu se komunikační karta využívá k výběru aktivit nebo předmětů, hlavně z oblasti základních potřeb (jíst, pít, WC, spát) a k získání základních sociálních a hygienických dovedností: „Klient má před sebou na komunikační kartě výběr ze dvou či více obrázků (fotek, piktogramů, barevných obrázků – dle konkrétního klienta) a volí si tak, co chce.“ (ACCENDO, 2020)

2.1.2.9 Globální čtení

Tento nástroj má podle respondentů podobu nápisů k označení denních činností a osob, kartiček s popisem denního režimu, komunikační knihy a pracovních listů, abecedy napsané na papíře nebo fondu obrázků. Poskytovatelé uváděli, že ho využívají pro předškolní děti, děti s PAS a klienty s lehkou mentální retardací, pro nácvik čtení a komunikaci. V jednom zařízení ho využívají pouze pro nastartování předčtenářských dovedností.

2.1.2.10 Sociální čtení

Poskytovatelé uvedli, že používají obrázkové procesní schéma pro nakupování, obaly od potravin, základní orientační piktogramy, jako je lékárna nebo nádraží, za účelem rozvoje dovednosti nakupovat. Jiné organizace využívaly k tomuto nástroji strukturované úkoly a pracovní listy, případně využívají pouze jeho prvky. Cílem použití tohoto nástroje je interakce s dětmi i pracovníky a čtení jednoduchých vět.

2.1.2.11 Komunikační kniha

Poskytovatelé uvedli, že klienti, kteří nemluví, mají vlastní komunikační knihu s fotografiemi osob, které ve službě potká (pracovníci, klienti), zvířata, ovoce a zeleniny dalších věcí, které v zahradní terapii využívají. Jiný poskytovatel uvedl, že jako komunikační knihu využívají knihu s fotografiemi, kterou používají, pokud jdou na procházku nebo na výlet. Klienti v ní mají vyfocené své osobní fotografie klíčových bodů dne: auto, domov, otec, matka, záchod, batoh apod.

2.1.2.12 Komunikační tabulka

Poskytovatelé využívají komunikační tabulky obrázkové, klávesnicové, kódovací, fonetické a vizuální. Obrázkové tabulky slouží pro výběr aktivit, písní pro zpěv, CD na relaxaci a edukační aktivity. Klávesnicová tabulka byla využívána jako částečná náhrada mluvené řeči nebo jako způsob urychlení sdělení ze strany klienta, při povídání o různých tématech, které ho baví a zajímají. Poskytovatelé, kteří uvedli kódovací a fonetické tabulky, jejich využití dále nespécifikovali. Organizace, která využívá vizuální komunikační tabule, její použití popsala následovně: „*Užíváme tři druhy komunikačních tabulí, dvě máme společné a jednu má každý klient individuálně. Pocitovou komunikační tabuli mají klienti společnou. Jsou na ní fotografie pracovníků a fotografie klientů, dále smajlíky vyjadřující různé pocity a nálady. Tato pocitová komunikační tabule slouží klientům pro vyjádření svých aktuálních pocitů skrze smajlíky, dále si klienti přiřazují své fotografie k asistentům, kteří je ten daný den mají na starost, a tím pádem vědí, s kým celý den pracují. Další společnou komunikační tabulí je tabule zaměřená na orientaci dnů, data, měsíce, ročního období a aktuálního počasí. Třetí komunikační tabulí má*

každý klient individuálně. Na té pracujeme právě s piktogramy nebo fotografiemi.“
(ACCENDO, 2020)

2.1.3 Nástroje a metody AAK s technickými pomůckami

Jedná se o elektronické pomůcky a počítače, např. počítače s hlasovými výstupy, zařízení s hlasovým výstupem (tzv. komunikátory), přepis mluvené řeči do psané podoby (např. JetVoice), programy pro nápovědu slov. Na základě sociologického šetření lze konstatovat, že **poskytovatelé sociálních služeb** používají tyto nástroje a metody AAK s technickými pomůckami pro osoby s PAS:

Tabulka 3: Nástroje AAK s technickými pomůckami, používané v zařízeních sociálních služeb

Nástroje AAK s technickými pomůckami		Podíl	Počet
Primárně neúčelová elektronická zařízení pro AAK	Používáme iPad/tablet	42,2 %	27
	Používáme stolní počítač nebo All-in-One PC	25,0 %	16
	Používáme notebook	15,6 %	10
	Používáme mobil s aplikací pro AAK, např. Widgeit slovník	4,7 %	3
	Jiné	7,8 %	5
Primárně účelová elektronická zařízení pro AAK	Základní jednotlačítková a dvojtlačítková zařízení s hlasovým výstupem (tzv. komunikátory), např. jednotlačítkový „komunikátor“ od Petit nebo od GoTalk Button, Dvojtlačítkový komunikátor iTalk2 atd.	20,0 %	13
	Vícetlačítková zařízení s hlasovým výstupem, např. vícetlačítková zařízení firmy GoTalk	13,0 %	8
	Zařízení s hlasovým výstupem a s dynamickou obrazovkou, např. Indi, Grid Pad	5,0 %	3
	Jiné	3,0 %	2
Zařízení pro usnadnění ovládání	Upravené a konfigurovatelné klávesnice	8,0 %	5
	Upravené/speciální myši „trackball“ a joysticky, např. speciální joystick pro ovládání pomocí orofaciální části nebo IntegraMouse+	12,0 %	8
	Senzory pro „bezdotykové“ ovládání zařízení; Senzorické snímání pohybu jednotlivce, např. měření polohy hlavy pomocí reflexních snímačů: SmartNAV 4: EG, nebo snímač očních pohybů Eye Tracker, PCEye Plus či myGaze	3,0 %	2
	Spínač (switch) ovládání zařízení (aktivace/deaktivace) nahrazující funkci tlačítek, přivolání asistenta, zapnutí televize, např. Spínač Smoothie Switch, Spínač fungující na bázi nádechu/výdechu	2,0 %	1
	Jiné	0,0 %	0

Zdroj: ACCENDO, 2020.

2.1.3.1 Primárně neúčelová elektronická zařízení pro AAK

Nejvíce kladných odpovědí v této kategorii získala odpověď „používáme iPad/tablet“. Z hlediska účelu jeho využití poskytovatelé uváděli: pedagogickou činnost (školní výuka), aplikace využitelné pro nácvik sociálních dovedností, jako nástroj augmentativní komunikace při nesrozumitelném verbálním projevu, včetně zlepšení vzájemné komunikace a rozvoji řeči (aplikace Logopedie, Výukové karty, Abeceda, Znakujeme s Tamtamem aj.) a jako nástroj pro

vyjádření potřeb a pocitů, zobrazení obrázků denní potřeby, případně hraní her a trávení volného času.

V případě použití stolního počítače, All-in-One PC nebo notebooku, poskytovatelé uváděli, že využívají tato zařízení pro edukační hry (např. rozpoznávání zvířat nebo nácvik situace podle obrázku na internetu), hlasový výstup (např. při práci s překladáčem, kde počítačový hlas zopakuje přeložené slovo), poslech písní, pohádek a říkánek (včetně doprovodu na hudební nástroje), prohlížení obrázků a fotek, skládání puzzle a tisku obrázků. Jedno zařízení zmínilo využití Mentio programu při individuálních terapiích.

Mobil s aplikací pro AAK využívají pouze tři poskytovatelé. Uvedli, že používají aplikace Symboltalk (jako inspiraci pro rodiče, aby si dokázali představit programy s hlasovým výstupem), Grid Player a emotikony. Mezi konkrétními příklady využití byly uvedeny komunikace, podněty, rozvoj a upevňování dovedností.

Mezi další, primárně neúčelová zařízení pro AAK, poskytovatelé uvedli počítač ovládaný pomocí očních pohybů Spektra, diktafon, kameru, světelné boxy, SenTable a interaktivní tabuli.

2.1.3.2 Primárně účelová elektronická zařízení pro AAK

V případě základních jednotlačítkových a dvoutlačítkových zařízení s hlasovým výstupem poskytovatelé uváděli, že využívají komunikátory iTalk 2, GoTalk, Big Point, Big Mac, Big Button, Step by Step a komunikátor od Petit. Využití našly při komunikaci, k zapojení do komunikace s ostatními, pro vyjádření potřeby, jako doprovod hry, podpora propojení příčiny a následku, výuka počítání a čtení.

U vícetlačítkových zařízení dominoval v odpovědích vícetlačítkový komunikátor GoTalk; jedna organizace uvedla Chatter Box a nástěnku s hlasovým výstupem. Tato zařízení slouží k vyjádření potřeb, přání a pocitů, komunikaci s personálem i s klienty, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, objednávání jídla, komunikaci v obchodě, sdílení zážitků, hře a v rámci denního režimu.

Zařízení s hlasovým výstupem a s dynamickou obrazovkou využívají tři organizace, jeden poskytovatel svoji odpověď nespécifikoval, druhý uvedl Grid Pad a třetí zvukové album s obrázky, které mají možnost používat rodiny klientů. Z dalších zařízení jeden poskytovatel uvedl dotykové obrazovky a druhý zmínil, že mají objednan SenTable.

2.1.3.3 Zařízení pro usnadnění ovládání

Zařízení často využívají speciální myši „trackball“. Mezi odpověďmi se dále objevily senzory pro „bezdotykové“ ovládání zařízení a sensorické snímání pohybu jednotlivce, např. měření polohy hlavy pomocí reflexních snímačů: SmartNAV 4: EG, nebo snímač očních pohybů Eye Tracker, PCEye Plus či myGaze. Dále poskytovatelé zmiňovali speciálně upravené klávesnice s velkými či barevně rozlišenými písmeny, PC s dotykovým monitorem, TOBII Eye GO pro dívky s Rettovým syndromem, spínač na přivolání pečovatele v případě potřeby např. na WC. Jeden poskytovatel uvedl, že na zkoušku zapůjčil od firmy SPEKTRA speciální joystick.

2.1.4 Koncepty pro osoby s PAS, při kterých jsou využity AAK metody a nástroje

Výzkum a aplikace konceptů péče, výchovně-vzdělávacích a terapeutických o osoby s PAS je multidisciplinární oblastí na pomezí medicíny, psychologie, psychiatrie, pedagogiky, ošetrovatelství, a proto není zcela stabilizovaná terminologie ani jednoznačné vymezení a klasifikace těchto konceptů. Na základě dotazníkového šetření **poskytovatelé sociálních služeb** uvedli v současnosti níže využívané koncepty pro osoby s PAS, při kterých jsou využity metody a nástroje AAK k dosažení rozvoje kognitivních, komunikačních schopností a sociálních dovedností, zklidnění, rozvoje schopnosti reagovat na nové podněty:

- 1) Bazální stimulace
- 2) Smyslová aktivizace
- 3) ABA – techniky a metody z aplikované behaviorální analýzy
- 4) Metoda O.T.A. (Open Therapy of Autism)
- 5) Strukturované učení
- 6) Validace
- 7) Senzorická integrace
- 8) VTI (Videotrénink interakcí)
- 9) Snoezelen
- 10) Zooterapie (felinoterapie, canisterapie, hipoterapie)
- 11) Umělecké terapie (muzikoterapie, taneční terapie, kreativní tvorba, arteterapie)
- 12) Preterapie
- 13) Fyzioterapie
- 14) Bucofaciální a orofaciální stimulace
- 15) Montessori terapie
- 16) Vojtova terapie
- 17) HANDLE program
- 18) Bobath koncept (NDT)
- 19) Son Rise program

Struktura využívaných konceptů dle poskytovatelů sociálních služeb, jejíž cílová skupina klientů jsou i osoby s PAS, je uvedena v následující tabulce.

Tabulka 4: Koncepty péče pro osoby s PAS v zařízeních sociálních služeb

Koncept péče pro osoby s PAS	Podíl	Počet
Bazální stimulace	60,9 %	39
Smyslová aktivizace	56,3 %	36
Aplikovaná behaviorální analýza (ABA)	20,3 %	13
O.T.A.	6,3 %	4
Strukturované učení	6,3 %	4
Jiné	31,3 %	20

Zdroj: ACCENDO, 2020.

2.1.4.1 Bazální stimulace

Koncept Bazální stimulace je pedagogicko-ošetrovatelský koncept, který vytvořil německý speciální pedagog prof. Andreas D. Fröhlich v sedmdesátých letech 20. století v Německu. Propagátorkou Bazální stimulace v ČR je PhDr. Karolína Maloň Friedlová, PhD., která založila v České republice Institut Bazální stimulace, jehož je ředitelkou.

„Bazální stimulace je vědecký pedagogicko-ošetrovatelský koncept podporující vnímání, komunikaci a pohybové schopnosti člověka. Ošetrovatelská péče nebo pedagogická praxe je v konceptu strukturovaná tak, aby byly podporovány zachovalé schopnosti (komunikační a pohybové) klienta nebo žáka. Předpokladem je také práce s autobiografií (individualitou) klienta a integrace jeho příbuzných do ošetrovatelského nebo pedagogického procesu. Koncept má vypracované rehabilitační techniky pro stimulaci vnímání tělesného schématu (somatická stimulace), vestibulární stimulaci, vibrační, taktilně-haptickou, chuťovou, optickou, auditivní a olfaktorickou stimulaci. Bazální stimulace je integrovatelná do klinické péče (intenzivní medicína, neonatologie, následná péče) a také do neklinické praxe (domovy pro seniory, ústavy sociální péče, speciální školy, hospice a domácí péče). U klientů s nezvratnými změnami jejich tělesného a duševního stavu výrazně podporuje kvalitu jejich života.“¹

Poskytovatelé sociálních služeb nejčastěji uváděli, že koncept Bazální stimulace využívají pro zklidnění, uvolnění a relaxaci klientů s PAS včetně ventilace napětí. Možné je i přesně opačné využití, tedy pro stimulaci a aktivizaci klienta. Tato aktivizace může mít např. podobu taktilně-haptické stimulace, která je využívána při nácviku osvojování si manipulace s předměty denní potřeby, případně prostřednictvím práce s hlinou, dřevem či jinými materiály. Další poskytovatel uvedl, že využívá celou škálu stimulací (somatickou, taktilně-haptickou, auditivní, vestibulární) za účelem zklidnění a relaxace klienta a pro zlepšení podpory kvality života. Mezi jiné způsoby zklidnění, případně aktivizace pomocí bazální stimulace patřily masáže (včetně využití různých pomůcek, např. míčků a fazolí), hlazení, polohování a koupele. Poskytovatelé

¹ <https://www.bazalni-stimulace.cz/o-bazalni-stimulaci/>

také uvedli, že u klientů s PAS, kteří nemají rádi doteky druhých osob, využívají pro zklidnění a uvolnění vířivou vanu.

2.1.4.2 Smyslová aktivizace

Základem Smyslové aktivizace je pedagogická činnost rakouské učitelky Lore Wehner, M.A. z let 1984-2004. Ta působila ve smyslové rané podpoře a rozvoji opožděných dětí, kterou následně rozvinula pro osoby velmi staré a také pro osoby se zvláštním postižením (Vojtová, 2014). Koncept Smyslové aktivizace přinesla do České republiky Ing. Bc. Hana Vojtová, která s ním poprvé přišla do styku na zahraniční stáži v Rakousku, v letech 2008-2009. Koncept ji zaujal a po svém návratu domů se obrátila na Lore Wehner s myšlenkou zavést ho do české praxe.

Dále poskytovatelé sociálních služeb uváděli poměrně širokou škálu technik smyslové aktivizace za účelem dosažení různých cílů. Smyslová aktivizace pomocí zvuků nebo hudební produkce tak může sloužit při předcházení či redukci autostimulačního chování klienta. Stejně tak ji lze využít pro stimulaci zrakového, sluchového, hmatového, čichového vnímání, rozvíjení prostorové orientace, koncentrace, komunikace, vnímání reality, zlepšování jemné motoriky, stability a koordinace pohybů. Rozvoje jemné motoriky a koordinace pohybů dosahují někteří poskytovatelé pomocí tzv. kreativních technik, kdy mají k dispozici dřevařskou, keramickou, šicí, zahradnickou a tréninkovou dílnu zaměřenou pro nácvik dovedností běžných denních aktivit. Také je možné použít hmatovou stimulaci prostřednictvím práce s různými materiály při terapiích, jako jsou různé přírodní materiály, hlína, těsto aj.

Některé organizace používají koncept Smyslové aktivizace pro stimulaci, aktivizaci a podporu psychomotorického vývoje dětí, rozvoje schopností a dovedností u klienta, případně o zjišťování zájmu klienta o konkrétní téma a trénování paměti. Snahou je také udržet nebo obnovit schopnosti, zdroje a vlastní síly, případně kompenzovat oblasti, kde má dítě potíže. Konkrétně se využívá při nácvicích vaření, péče o sebe, nácviku orientace v prostoru a nácviku pracovních činností, včetně nácviku dovedností potřebných pro získání zaměstnání. Jeden poskytovatel uvedl, že používá kognitivní trénink prostřednictvím Feuersteinovy metody instrumentálního obohacování. Kognitivní dovednosti jsou rozvíjeny prostřednictvím instrumentů se strukturovanými úkoly, což je pro uživatele s PAS srozumitelná forma.

2.1.4.3 Aplikovaná behaviorální analýza

Česká odborná společnost aplikované behaviorální analýzy definuje aplikovanou behaviorální analýzu (zkráceně ABA) tímto způsobem:

„Behaviorální analýza vychází z principů učení a chování – behaviorismu. Zabývá se funkčním vztahem mezi prostředím a lidským chováním. Na základě podrobné analýzy se snaží zjistit, proč určité chování vzniká a jak ho modifikovat.“

Přestože se Aplikovaná behaviorální analýza může zdát novou metodou, má za sebou již více než 50 let vědeckého výzkumu. Na počátku 60. let se aplikací behaviorální analýzy začal rozsáhle věnovat tým pracovníků kalifornské univerzity vedený psychologem O. I. Lovaasem (1927-2010). Lovaas vytvořil první intenzivní behaviorální intervenci pro děti s autismem známou jako ABA terapie nebo „Lovaasův program“. V roce 1981 Lovaas publikoval principy ABA terapie v knize Teaching developmentally Disabled Children. Pomocí metodologie ABA se eliminuje nežádoucí chování, děti se učí novým dovednostem, posiluje se adaptace, sebeobsluhu, zlepšuje komunikaci, učení a sociální interakce. Metodika ABA je velmi propracovaná, vždy je plán intervence s dítětem nastaven přísně individuálně, je ‚ušit na míru‘ konkrétního dítěte.

„ABA je přísně individuálně sestavená terapie, která je systematická, intenzivní a učí dítě s poruchou autistického spektra či jinými neurovývojovými poruchami modifikovaným vzorcům chování, novým dovednostem ve všech oblastech vývoje způsobem, který je pro tyto děti přijatelný a uchopitelný. Využívá efektivní strategie na posílení a udržení vhodných dovedností a chování, zároveň uplatňuje strategie na eliminaci nebo transformaci chování a projevů nežádoucích. Aplikovatelná je bez věkového omezení, lze s její metodikou pracovat od nejútlejšího věku, její benefity jsou prokázány také u jiných neurovývojových postižení, poruch chování, ADHD, osob trpících demencí včetně Alzheimerovy choroby.“²

Poskytovatelé sociálních služeb uváděli v zásadě dva hlavní cíle, k jejichž dosažení používají Aplikovanou behaviorální analýzu:

- 1) Upevnění pozitivního chování dětí a ovlivnění vyhasínání negativního chování. V tomto případě se tedy jedná a modifikaci vzorců chování a jednání klientů takovým způsobem, aby byly společensky přijatelné a umožnily jejich lepší sociální fungování.
- 2) Nácvik sebeobslužných dovedností, sociálních dovedností a komunikace. V tomto případě se prvky ABA využívají k učení a rozvoji kompetencí klientů směrem jak

² <http://csaba.cz/aba/>

k vlastní osobě (hygiena, oblékání, metody práce a pracovní postupy, naslouchání, napodobování, sledování), tak ke svému okolí, např. rodině.

2.1.4.4 Metoda O.T.A. (Open Therapy of Autism)

Intervenční metoda O.T.A. (zkratka Open Therapy of Autism) u dětí s PAS raného věku vznikla v rámci longitudinální studie, prováděné R. Straussovou, Ph.D. pod vedením prof. PhDr. RNDr. M. Vágnerové, CSc., na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v letech 2011–2016. Sama její autorka ji definuje následujícím způsobem:

„Metoda O.T.A. vychází především z teorie attachmentu a teorie působení zrcadlových neuronů u PAS. Snaží se stimulovat nervové spoje, které u PAS nejsou aktivovány, ale které jsou nezbytné pro zdravý vývoj dítěte a jeho chápání okolí. U poruch autistického spektra nemůže být účinná rehabilitace zaměřena pouze na jednu oblast postižení, ale musí vnímat problematiku pervazivního působení poruchy jako součást komplexního přístupu, kde jednotlivé oblasti vývoje ovlivňují jedna druhou a působí ve vzájemné součinnosti. Zvolená metoda práce proto vždy respektuje všechny aspekty zdravého vývoje a zároveň stimuluje rozvoj dovedností nezbytných pro další pozitivní vývoj dítěte. O.T.A. využívá především stimulaci přirozenou cestou prostřednictvím primární vazební osoby, nikoliv terapeuta (sledování iniciativ dítěte, zpomalení tempa interakcí, spoluprožívání a emoční rezonance, naladění se, radostnost), jinde volí kompenzační metody (alternativní komunikace znakovou nebo obrázkem, v některých případech i práce s vizualizací), využívá behaviorálních technik nácviku, ale na podkladě vývojových hledisek. Práci v rodině doplňuje nácvikem hry pomocí videoscénářů“ (Straussová, 2018, str. 109).

Poskytovatelé uvedli, že metodu O.T.A. používají pracovníci pověřeni prací s dětmi s PAS v individuálních činnostech a nácviku sebeobslužných dovedností, dále je využita při rozvoji neverbálních dovedností nebo jako metoda pro každodenní práci rodičů u dětí s PAS raného věku.

2.1.4.5 Strukturované učení

Koncept strukturovaného učení můžeme definovat následujícím způsobem: *„Ve většině zemí základní intervenci (v případě PAS, pozn. autora) tvoří vzdělávací programy. Za jeden z úspěšných vzdělávacích programů je považováno strukturované učení. Strukturalizace znamená vnesení jasných pravidel, zprůhlednění posloupnosti činností a jednoznačné uspořádání prostředí, ve kterém se člověk s PAS pohybuje. Tento specifický přístup alespoň částečně kompenzuje komplikovaný handicap, jakým porucha autistického spektra bezesporu*

je. Místo nejistoty a zmatku nastoupí logičnost, řád, pocit jistoty a bezpečí, který umožňuje akcentovat nové úkoly, učit se a lépe snášet události, které jsou nepředvídatelné. Ne všichni lidé s PAS mají s akceptováním změn potíže, nicméně všichni mají problémy s adaptabilitou. Správně aplikované metody strukturovaného učení dokážou alespoň částečně pomoci všem, přínosem jsou i pro děti hyperaktivní s mentální retardací nebo pro lidi, kteří mají potíže se sebeorganizací“ (Thorová, 2012, str. 384).

Koncept strukturovaného učení zastřešuje více metod a přístupů; mezi nejpopulárnější se řadí TEACCH model, který byl vyvinut ve spojených státech. Jeho filosofie a zásady jsou následující (Thorová, 2012 str. 385):

- Individuální přístup k dětem.
- Aktivní generalizace dovedností (prostupnost školního a domácího prostředí).
- Úzká spolupráce s rodinou.
- Integrace autistických dětí do společnosti.
- Přímý vztah mezi ohodnocením a interakcí.
- Pozitivní přístup i k dětem s problematickým chováním, aktivní snaha o pedagogickou intervenci vedoucí ke zlepšení chování.

Poskytovatelé uvedli, že využívají koncept strukturovaného učení podle metody TEACCH. Jiný poskytovatel uvedl, že součástí strukturovaného učení je předvídatelnost a vizualizace.

2.1.4.6 Validace

Tento koncept přihlíží k tomu, jaké emoce klient prožívá a snaží se ho jimi provést, prožít si je (nic nevyvracet ani nevytěšňovat), a to jak verbálně, tak pomocí písni či hudby a dotyků:

„Validací pomáháme obnovovat pocity vlastní ceny, dodáváme sílu a podporujeme to, co je v člověku zdravé. Vědomí vlastního smysluplného „já“ snižuje stres, úzkost a depresi. Když se lidé cítí silní a hodnotní, nepotřebují unikat do fantazií a do minulosti. Vrací se jim dospělá kontrola, zlepšuje se řeč, obnoví se společenská interakce, kontakt se sebou samým a tím i pocit spokojenosti, klidu a bezpečí. Nemoc sice nezmizí, ale v jakémkoli jejím stadiu nebo u jakéhokoli druhu postižení lze pomocí validace podstatným způsobem zlepšit kvalitu života“ (Janečková in Matoušek a kol., 2010, str. 186).

Poskytovatel sociálních služeb, který tento koncept využívá při práci s klienty s PAS, uvedl, že se pomocí validace snaží změnit přístup pečujících osob, aby se dokázaly vcítit do osobní reality dezorientované osoby s PAS a přizpůsobily tomu své chování a jednání.

2.1.4.7 *Senzorická integrace*

Asociace senzorické integrace ji definuje následujícím způsobem: „*Senzorická integrace (dále jen SI) je jeden z přístupů evidence based užívaných v rehabilitaci u dětí. Pomáhá optimalizovat zpracování smyslových vjemů. Správné propojení vytvoří adaptační reakci při každém procesu učení motorických dovedností, všedních denních aktivit, hře a následně školních dovedností. SI hraje důležitou úlohu v oblasti pozornosti a sebekontroly. Integrace smyslových vjemů a rozvoj vedení smyslových drah je zcela zásadní pro správný vývoj dítěte. Autorka přístupu Dr. J. Ayres definovala SI jako: “nevědomý neurologický proces, který organizuje smyslové vnímání přicházející z vnitřního prostředí těla a jeho okolí a umožňuje nám efektivně v tomto prostředí reagovat.” Tuto reakci na zpracování smyslových vjemů nazýváme adaptační odpověď. Z pohledu SI se jedná především o taktilní systém (hmat), vestibulární systém (rovnovážný aparát) a propiocepci (polohocit a pohybovit). Adekvátní zpracování se podílejí na posturálních reakcích, rovnováze, svalovém napětí, pohybu vůči gravitaci, očních pohybech, následně na motorickém plánování, koordinaci obou polovin těla, body schématu, úrovni bdělosti, pozornosti a emoční stabilitě. Spolu se zrakovou percepcí na koordinaci oko-ruka, vizuálnímu vnímání a cílené činnosti. Dalšími smysly jsou zrak, sluch, čich, chuť a interocepce (informace z vnitřních orgánů, porozumění pocitům zevnitř těla).“³*

Poskytovatelé uvedli, že tento koncept péče, využívají pro odstranění a zmírnění poruch senzorické integrace a hypersenzitivity či hyposenzitivity.

2.1.4.8 *VTI (Videotrénink interakcí)*

SPIN, z. s. - asociace pro videotrénink interakcí v ČR jej definuje následujícím způsobem: „*Videotrénink interakcí (dále jen VTI) je metodou intervence, která je využívána při poruchách komunikace (zejména při poruchách interakce rodič – dítě, učitel – žák, pomáhající – klient) nebo jako efektivní způsob podpory komunikace s cílem nastolit, posílit či obnovit úspěšnou komunikaci v rámci určitého vztahu nebo v daném sociálním/pomáhajícím systému. Osoba hledající pomoc (klient) je podporována pracovníkem poskytujícím pomoc (VTI trenér) reflektovat prostřednictvím rozhovoru nad editovaným videozáznamem (R-rozhovor) mikroúroveň vlastní komunikace (s využitím interakční analýzy). Pracovník vybírá pro reflektující rozhovor takové úseky videa, které poukazují na úspěšnou interakci a které mohou podpořit cíle klienta ve smyslu zlepšení komunikace i celkové situace. Vznikla na počátku 80. let 20. století v Nizozemsku a je dnes používána v mnoha zemích Evropy i v USA jako*

³ <http://www.senzorickaintegrace.com/senzoricka-integrace/>

progresivní metoda intervence při poruchách interakce mezi aktéry komunikace (zejména poruchách kontaktu rodič – dítě, učitel – žák, pomáhající – klient) nebo jako metoda na podporu úspěšné komunikace v různých kontextech pomáhání i profesionálního rozvoje pomáhajících. U základů metody stáli holanští psychologové, speciální pedagogové a terapeuté Maria Aarts, Harrie Biemans a kol. V České republice ji do existujících poradenských struktur zavádí již od roku 1995 SPIN, z. s. (dříve občanské sdružení SPIN).“⁴

Koncept VTI nachází uplatnění při komunikaci, budování vztahu interakce rodič – dítě, případně terapeut – dítě. Poskytovatelé uvedli, že personál primé péče má možnost si vyžádat spolupráci s videotrenérkou, která následně pracuje s jednotlivcem. Pokud klient, jeho opatrovník i personál souhlasí, je videozáznam dále využíván jako výukový materiál pro zlepšení komunikace v domově. Další organizace uvedla, že jako koncept péče využívají **video modelling**, který můžeme považovat za formu VTI, sloužící k nácviku nových dovedností pomocí video interakce.

2.1.4.9 Snoezelen

V rámci konceptu Smyslové aktivizace poskytovatelé často uváděli, že využívají koncept Snoezelen a jsou vybaveni speciálními prostory (např. multismyslovou místností), určenými k poskytnutí pozitivně naladěného prostředí, které může mít funkci relaxační, poznávací, interakční a reminiscenční. V pojetí poskytovatelů Snoezelen znamená zrakovou a sluchovou stimulaci, při aplikaci světelných efektů, hudby, zvuků a zrcadla.

Místnosti Snoezelen slouží k relaxaci, zklidnění, k rozvoji verbální i neverbální komunikace, ke stimulaci smyslů, k odbourávání rizikových projevů jedince, posílení schopnosti adaptace, socializace, ke snížení poruch chování, pozornosti, nesoustředěnosti, k odbourávání impulzivity, k podpoře kognitivní a emocionální složky osobnosti, přináší nové zážitky a zkušenosti.⁵

Místnost, ve které se Snoezelen realizuje, musí být přizpůsobena pro cílovou skupinu a obsahuje obvykle následující vybavení:

- Bublínkový válec - nabízí vícesmyslový zážitek - měnící se barvy přinášejí vizuální podněty, mírné vibrace nabízejí hmatové stimuly a jemný šum poskytuje dokonce i sluchové podněty a díky jemným vibracím i taktilní podněty.
- Optická vlákna - jsou zdrojem vizuální stimulace a jsou také motivací k pohybu.

⁴ <http://w.spin-vti.cz/o-metode-vti>

⁵ <https://skola-ostava.diakonie.cz/vychovne-vzdelavaci-a-terapeuticke-pristupy/snoezelen/>

- Projektořy - slouží ke znázornění abstraktního nebo tematického promítání na stěny místnosti, strop nebo podlahu. Působí uklidňujícím dojmem a podporují rozvoj představivosti.
- Světelné komponenty pro dotvoření atmosféry – např. stropní světla, světelné sítě, světelná lana, světelné kamínky, zrcadlová koule apod.
- Vodní postel - umožňuje vnímat vlastní tělo.
- Polohovací vaky – umožňují klientovi výběr místa, kam se mohou při příchodu do místnosti uložit.
- Závěsy a koberce - dotvářejí atmosféru v místnosti.

Je možné využít i další vybavení dle potřeby cílové skupiny, např. závěsná křesla, interaktivní dotekové panely, bazény s kuličkami.⁶

Při zrakové stimulaci je využíván rozdíl mezi světlem a tmou, světelný panel, desky s rozkladem světla, pískovnice, světelné kužely, svíčky apod. V rámci smyslové výchovy a rozvoje zrakového vnímání je terapie zaměřena především na prodlužování doby fixace zraku, rozeznávání rozdílů mezi světlem a tmou, cvičení očních pohybů a zrakovou koncentrací⁷. Poskytovatel uvádí, že jde o optickou stimulaci, která je prováděna také v multisenzorické místnosti Snoezelen, kde je dětem nabízeno množství stimulů, a to např. ve formě plazmových svítidel, které rozvíjejí současně hmat a provokují cílený pohyb, světelných kuželů, koulí a lávových lamp. V Snoezelenu jsou zrakové stimuly nabízeny po celou dobu pobytu dětí v této místnosti.

2.1.4.10 Zooterapie (felinoterapie, canisterapie, hipoterapie)

Zooterapii můžeme chápat jako podpůrnou léčebnou metodu založenou na vztahu mezi zvířetem a člověkem. Nejčastěji používanými zvířaty, využívanými v zooterapii, jsou psi (canisterapie), kočky (felinoterapie) a koně (hipoterapie). Zvířata musí být pochopitelně patřičně vychována a zvyklá na přítomnost člověka, stejně tak musí mít patřičné hygienické osvědčení. Poskytovatelé uvedli, že využívají v rámci péče především canisterapii a hipoterapii, jak pro zklidnění osob s PAS, tak pro aktivizaci. Hipoterapie je jedinou metodou, která umožní postiženému dítěti „projít se“ ve vzpřímené chůzi odpovídající poloze zdravých částí těla. Účinky hipoterapie jsou ve snížení svalové spasticity u hypertoniků, zlepšení koordinace

⁶ Podrobněji INESA-MSE (2019) Průvodce konceptem SNOEZELLEN-MSE. Dostupné na http://www.snoezellen-mse.cz/wp-content/uploads/2017/05/Pruvodce_ISNA.pdf

⁷ <https://skola-ostava.diakonie.cz/vychovne-vzdelavaci-a-terapeuticke-pristupy/zrakova-stimulace/>

pohybů, zlepšení stability, subjektivní pocity v oblasti zlepšení motorických dovedností, větší psychické pohody.⁸

2.1.4.11 Umělecké terapie (muzikoterapie, taneční terapie, kreativní tvorba, arteterapie)

Poskytovatelé sociálních služeb dále uváděli přístupy, které lze kategorizovat do tzv. umělecké terapie (někdy též nazývané terapie uměním). Společnou pro všechny tyto přístupy je skutečnost, že využívají uměleckých prostředků jako nástrojů pro psychoterapii. V případě muzikoterapie poskytovatelé uváděli, že jejím cílem je nácvik preverbálních dovedností, práce s emocemi, pohybový a kognitivní rozvoj, nebo ji lze stejně jako arteterapii využít na podporu relaxace, uvolnění, ventilace napětí a navázání kontaktu.

Poskytovatelé uvedli, že jsou vybaveni např. dřevodělnou nebo keramickou dílnou. Dílny využívají k upevnění volných návyků, posílení jemné motoriky, posílení tvůrčích schopností, sebevědomí, vytrvalosti, vedení ke spolupráci s ostatními klienty a soutěživosti. Dále uváděli pořádání divadelního kroužku, pomocí něhož posilují schopnosti využívat paměťový potenciál klientů, vzájemnou kooperaci klientů a jejich sebevědomí, a také filmový kroužek, kterým vedou klienty k tomu, aby dokázali formulovat svoje přání (např. pomocí výběru filmů pro společné promítání) a po projekci pořádají besedy o filmu.

2.1.4.12 Preterapie

Preterapie je metoda práce s lidmi, kteří mají takový typ postižení (autismus, těžké či hluboké mentální postižení, demenci apod.), že je s nimi obtížné navazovat kontakt, komunikovat a budovat vztah "klasickým" způsobem. Smyslem preterapie je dostat se s klientem, který je na první pohled „interakčně a komunikačně uzavřený“, do vzájemného kontaktu.⁹ Poskytovatelé, kteří využívají tento koncept, uvedli, že cílem je navázání kontaktu s klientem, rozvoj klientova vnímání a komunikace.

2.1.4.13 Fyzioterapie

Fyzioterapeut je specialista se zaměřením na orgánové systémy zajišťující normální pohyb a funkci, stejně tak na způsoby, jak přispět ke správnému fungování ostatních orgánových soustav prostřednictvím pohybu. Fyzioterapie se tedy uplatňuje v oblasti podpory a rehabilitace u osob s PAS. Svým specifickým přístupem zasahuje všude tam, kde je třeba ovlivnit funkci pohybového aparátu. Její nedílnou součástí je seznámení a vedení pacienta s PAS ke správnému

⁸ <https://skola-ostrava.diakonie.cz/vychovne-vzdelavaci-a-terapeuticke-pristupy/hipoterapie/>

⁹ <http://www.rett-cz.com/rettuv-syndrom/lecba-rettova-syndromu/podpurne-terapie/preterapie/>

pohybovému stereotypu v běžném životě.¹⁰ Poskytovatelé používají fyzioterapii při nácviku správného pohybového stereotypu, správného držení těla u dětí s PAS, pro svalovou aktivizaci při hypotonii, nácvik zdravého životního stylu pomocí sportovních her.

2.1.4.14 Bucofaciální a orofaciální stimulace

Bucofaciální a orofaciální stimulace je masáž (stimulace) bucofaciální (tvářového svalstva) a orofaciální (svalstva v dutině ústní). Orofaciální soustava zahrnuje anatomické části podílející se na tvorbě hlasu a řeči nebo svou funkcí k procesu přispívají (nos, nosní dutiny, ústní dutina, rty, jazyk, měkké a tvrdé patro, hrtan a jeho anatomické části). Jejím cílem je lepší orientace jazyka v ústech, aktivizace polykání, snížení salivace, úprava dýchání, normalizace svalového napětí, podpora preverbálních a verbálních schopností. Cílem těchto technik je lepší orientace jazyka v ústech, změna jeho polohy, aktivizace polykání, úprava funkce žvýkacího svalstva, normalizace svalového napětí, úprava a stimulace dýchání a podpora předřečového svalstva.¹¹ Poskytovatelé uvádějí, že stimulaci provádějí speciální pedagogové v průběhu vyučovacího procesu 2x denně před jídlem, či řečovou výchovou. Ke stimulacím využívají kulaté měkké štětce, vodu, lžičky, ubrousky a především ruce.

2.1.4.15 Montessori terapie

Alternativní výchovně-vzdělávací program postupující dle zásad navržených lékařkou a pedagožkou italského původu Marií Montessori na počátku 20. století. Montessori pedagogika se zaměřuje na podporu dítěte při rozvíjení jeho poznatků a dovedností. Dítě je považováno za osobnost od přírody dobrou, jež by měla být ve své činnosti dospělými podporována. Aktivity dítě provádí pro uspokojení sebe sama, ne vyučujícího. Samotné učení by pak mělo probíhat bez zbytečného stresu a dalších projevů s negativním dopadem na psychiku dítěte. Montessori pedagogika klade důraz na svobodný rozvoj dítěte a jeho samostatnou činnost. Tvořivost neboli kreativita hraje v tomto pedagogickém konceptu velmi důležitou roli. „Hlavní myšlenky o chování a růstu dětí vycházejí z poznání spontánní tvořivosti dětí a jejich celkového vývoje.“ Mezi žáky se nedělají rozdíly, školy jsou určeny pro všechny bez ohledu na zdravotní, inteligenční nebo sociální stav dítěte.¹²

Montessori terapie je vhodná pro rodiče dětí s odlišnostmi, které chtějí se svým dítětem žít co možná nejnornálnější život. Zaměřuje se na spolupráci s rodinami s těmito dětskými diagnózami – Downův syndrom, dětská mozková obrna (DMO), Poruchy učení, pozornosti a

¹⁰ http://www.unify-cr.cz/obrazky-soubory/brozura_final-46f40.pdf

¹¹ <https://skola-ostava.diakonie.cz/vychovne-vzdelavaci-a-terapeuticke-pristupy/bucofacialni-a-orofacialni-stimulace/>

¹² <https://skola-ostava.diakonie.cz/vychovne-vzdelavaci-a-terapeuticke-pristupy/montessori-pedagogika/>

vzdělávání, lehká mozková dysfunkce (LMD), Poruchy attachmentu, PAS. Pomáhá rodinám připravit se na vstup do MŠ nebo ZŠ, s inkluzí do běžných českých škol.¹³

Poskytovatelé, kteří Montessori terapii využívají, uvádějí, že cílem je další možnost rozvoje klientů, rodičů a hry. Rozvíjí motoriku, zrakové, sluchové, čichové, hmatové i řečové centrum, zaměřuje se také na matematiku, čtení a psaní a další oblasti každodenního života.

2.1.4.16 Vojtova terapie

Metodika reflexní lokomoce (dle Vojty) je diagnostický a rehabilitační koncept. Jde o rozpracovaný pohybový vývoj zejména u dětí s DMO jako dynamický proces vyvíjející se od narození; diagnostický postup tzv. polohových reakcí odhaluje a aktivuje systém reflexní lokomocí dle Vojty. Nejde o klasické cvičení, rehabilitace je založena na tom, že v přesných polohách se na těle pacienta stlačují určité body, čímž se aktivuje centrální nervová soustava. Na principu reflexů se následně rozpohybují a ožíví „mrtvé“ svaly, tedy ty, které momentálně nefungují.¹⁴

Poskytovatelé uvádějí, že cvičení podle Vojty se uskutečňuje jen u konkrétních dětí po domluvě se zákonnými zástupci dítěte. Tuto metodu nezajišťují pedagogičtí pracovníci. Je v kompetenci osobní asistentky a externí fyzioterapeutky. Jiný poskytovatel, který využívá tento koncept, uvedl, že slouží ke cvičení, stimulaci pohybů ruky a prstů před prací s psacím náčiním.

2.1.4.17 HANDLE program

HANDLE neboli holistický přístup k neurovývoji a efektivitě učení je souborem principů zohledňující všechny aspekty, které mohou formovat a ovlivňovat naše chování. Je přínosný při diagnostice a terapii neurovývojových odlišností, zahrnující diagnózy typu poruch autistického spektra, poruch učení, poruch pozornosti, ADHD, poruch vývoje řeči, poruch paměti, poruch chování, DMO, stavů po úrazech mozku a dalších stavů. Zakladatelka HANDLE přístupu Judith Bluestone byla mezinárodně uznávanou autorkou a lektorkou. Nabízí individualizovaný program jednoduchých pohybových aktivit, jež vyžadují pouze několik jednoduchých pomůcek.¹⁵ Poskytovatelé, kteří pracují s tímto konceptem péče, uvedli, že využívají prvků HANDLE programu pro rozvoj neurovývoje dítěte, jako je propriocepce nebo rozvoj vestibulárního systému.

¹³ <https://www.monte-terapie.cz/cz>

¹⁴ <https://skola-ostava.diakonie.cz/vychovne-vzdelavaci-a-terapeuticke-pristupy/vojtova-reflexni-metoda/>

¹⁵ <https://www.drh.cz/informace/techniky-handle-aba-inpp/17>

2.1.4.18 Bobath koncept (NDT)

Bobathova metoda spočívá v dosahování relaxace svalového vypětí pomocí polohových a pohybových reflexů, uvedením celého těla nebo jeho částí do poloh, které jsou zpravidla opačné než nesprávné polohy postiženého (tzv. reflexně-inhibiční polohy RIP). Změna polohy umožňuje změnu nesprávných pohybových návyků a dítě se učí správných pohybů. Používá se při nácviu všech pohybových dovedností, např. při psaní, mluvení, kreslení apod.¹⁶ Terapeut neučí dítě pohybům, ale dělá vše proto, aby dítě mohlo pohyb samo a co nejsprávněji provést. Veškerá terapie je prováděna v rámci funkční situace. Snahou fyzioterapeutického pracovníka je umožnit dítěti získat novou senzorkou zkušenost a tím příznivě posunout jeho vývoj vpřed. Poskytovatelé péče, kteří tento koncept využívají, uvedli, že nachází uplatnění v průběhu fyzioterapie a aktivizace svalů, pohybu, pohybových vzorců.

2.1.4.19 Son Rise program

Thorová chápe Son Rise program jako metodu „založenou na nepodmínečné a absolutní lásce a akceptaci“ (Thorová, 2012, str. 399) a definuje jej následujícím způsobem: *„Dítě je při intenzivní terapii neustále podněcováno ke kontaktu s dospělým. Jeden terapeut pracuje s jedním dítětem sedm dní v týdnu co nejvíce hodin. Každá činnost dítěte je pro terapii cenná, terapeut s ní dále pracuje a rozvíjí ji. Terapeut při práci využívá silný entuziasmus, nadšení a zvýšenou energii tak, aby dítě zaujal a podnítil k interakci. Jedná se o intenzivní individuální trénink interakcí. Důležitá je totální akceptace dítěte. Program vymysleli a šíří manželé Kaufmanovi z USA, kteří se opírají o zkušenosti s terapií vlastního syna Rauna Kaufmana. V roce 1970 Raun byl v 18 měsících věku diagnostikován jako autistický a těžce mentálně retardovaný. Program vznikl v roce 1970, v roce 1983 manželé založili Option Institute, kde školí v této metodice nové terapeuty a hlavně rodiče (www.son-rise.org)“* (Thorová, 2012, str. 399). Jedna organizace, která pracuje s tímto konceptem, uvedla, že využívá prvky této metody, konkrétně v komunikaci a interakci s okolím dítěte.

2.1.5 Dostupnost pomůcek AAK pro osoby s PAS

Z hlediska rozšíření používání elektronických pomůcek AAK, popřípadě ICT vybavené komunikačním softwarem v organizacích, lze odpovědi poskytovatelů rozdělit do dvou kategorií: 1) poskytovatelé, kteří elektronické pomůcky v zásadě nevyužívají nebo je využívají pouze ve velmi omezené míře a 2) zařízení, která elektronickými pomůckami AAK disponují a rutinně je ve své praxi používají.

¹⁶<https://skola-ostrava.diakonie.cz/vychovne-vzdelavaci-a-terapeuticke-pristupy/bobathova-metoda/>

V případě první kategorie poskytovatelé uvedli (proč nepoužívají elektronické pomůcky AAK), špatnou dostupnost a vysokou cenu těchto pomůcek, případně také obtížně dostupné poradenství v této oblasti:

- „Znalost využití elektronických pomůcek pro AAK je malá, ale také finančně plně nad limity klientů s PAS či jejich příbuzných/pečujících osob, takže tyto techniky příliš nevyužívají.“ (ACCENDO, 2020)
- „Elektronické pomůcky AAK jsou obtížně dostupné, drahé, velmi těžko se shání odborné poradenství v této oblasti.“ (ACCENDO, 2020)
- „Většinou s danou konkrétní pomůckou umí pracovat jen velice blízké okolí klienta s potřebami AAK. U nás v zařízení se elektronické komunikační pomůcky nevyužívají, pouze jako forma individuálních aktivizací s odborným personálem.“ (ACCENDO, 2020)
- „Vzhledem k věku dětí není rozšířené – máme zkušenost, že u malých dětí je výhodnější užívání znaků či zobrazení než elektronické pomůcky. Rodiče v případě zájmu a potřeby orientujeme na další organizace.“ (ACCENDO, 2020)

V případě druhé kategorie, tedy organizace, které nástroje a pomůcky běžně používají, poskytovatelé uváděli, že se jedná, např. o tablety, komunikátory, dotykový počítač, počítačové programy (Symwriter, Moje první myš), interaktivní podlaha, interaktivní monitor, dataprojektor, speciální klávesnice, ovladače, stylus (dotykové pero). Dále uváděli, kdo s nimi v zařízení pracuje (logoped, pedagog, pracovníci v přímé práci s uživateli).

Pokud se jedná o dostupnost prostředků AAK pro jejich uživatele, tak u zařízení, které nástroje AAK využívají v denní praxi, byla dostupnost „relativně snadná“. Pokud zařízení nedisponovalo technickými pomůckami AAK, tak byly aspoň uváděny pomůcky netechnické (piktogramy, obrázky, symboly, komunikační kniha, VOKS): „Pro klienty s PAS jsou dostupné základní prostředky AAK – piktogramy, obrázky, ale nejvíce je pro ně srozumitelný přímý kontakt a jednoduché mluvené slovo – jedná se o klienty s těžkým mentálním postižením, kteří desítky let žijí v ústavní péči.“ (ACCENDO, 2020)

Organizace dále uváděly, že netechnické prostředky a návody pro jejich použití získávají především pomocí internetu: „Prostředky k užívání AAK jsou poměrně dobře dostupné, pokud se o ně poskytovatel zajímá a vyhledává dostatek informací o této komunikaci. Nejvíce informací a prostředků nalezne poskytovatel na internetu (symboly, piktogramy, obrázky), v literatuře (postup, návod, jak AAK užívat v praxi).“ (ACCENDO, 2020)

Poskytovatelé také vyjádřili negativní zkušenost v případě spolupráce se školou: „*Naprostou selhává spolupráce se školou. Uživatelé (pokud od dětství nespolupracují s odborníky na komunikaci) se k nám dostávají bez vytvořených funkčních komunikačních systémů, případně komunikují způsobem srozumitelným zejména rodině, který je těžko přenositelný do prostoru sociální služby.*“ (ACCENDO, 2020)

Na pořízení prostředků AAK poskytovatelé uváděli v zásadě tři typy odpovědí: 1) klient si pomůcky nehradí, 2) klient si je hradí částečně (tzv. spoluúčast) a 3) klient si hradí pomůcky plně.

V případě, že si uživatel pomůcky nehradí, bývají hrazeny z různých zdrojů. Poskytovatelé nejčastěji uváděli dotace obcí, dary, příspěvky nadací, zřizovatele nebo Úřad práce ČR (pro osoby se zdravotním postižením existuje příspěvek na zvláštní pomůcku), granty a projekty. Několik organizací uvedlo, že si (netechnické) pomůcky AAK vyrábí samy, v takovém případě jsou poskytovány klientům také zdarma. Dále poskytovatelé uváděli možnost, že v rámci služby poskytují prostředky AAK zdarma, pokud ale má klient zájem o pomůcku vlastní, jsou nápomocni ve vyhledání možností jejího osobního pořízení. Poskytovatelé také uvedli, že v rané péči si může rodina vyzkoušet pomůcku na nějakou dobu v domácím prostředí, aby věděla, zda ji u dítěte využije, či ne.

V případě spoluúčasti organizace zmiňovaly, že se v takových situacích řídí zákonem o sociálních službách, případně se klient finančně podílí tehdy, pokud se jedná o dražší pomůcky (iPad, sledování očí Tobii PCEye apod.).

Pokud si klient hradí pomůcky AAK plně, jsou některé organizace ochotny rodině alespoň pomoci se zajištěním financování pomocí projektů a grantů: „*Pro klienta, který potřeboval čtečku v hodnotě 70 000 Kč, se rodina a jejich přátelé složili.*“ (ACCENDO, 2020)

Někteří poskytovatelé zmiňují obtíže, se kterými se při shánění peněz na pomůcky AKK potýkají: „*Z Úřadu práce ČR osoby s PAS příliš často nedostávají příspěvky na různé kompenzační pomůcky, tak žádají z nadací, což je velmi zdlouhavý proces, mnoho administrativy, častokrát je to i duševně náročné pro klienty s PAS (některé nadace preferují osobní kontakt s těmito lidmi, což může být pro klienty značně stresující). Z mé zkušenosti nadace pomáhají nejvíce a financují nejvíce (ne však každá nadace i při splnění podmínek uživatele podpoří), zbytek si hradí uživatel sám s dopomocí pečujících osob, příbuzných.*“ (ACCENDO, 2020)

Pokud osoby s PAS využívají metody a nástroje AAK, tak někteří poskytovatelé uváděli, že komunikují s osobami s PAS především „instinktivně“, případně se AAK učí až tehdy, když vyvstane potřeba: „*Osobní asistent se často poprvé seznamuje s AAK až když se dostane do kontaktu s osobou, která tuto potřebu má.*“ (ACCENDO, 2020).

2.2 Veřejná správa a veřejné služby

Cílem podkapitoly je zmapovat nástroje a metody AAK využívané v České republice v praxi veřejné správy a veřejných služeb obecně a se zaměřením na osoby s PAS, je zde potřebné uvést skutečnost, že veřejná správa a veřejné služby se cíleně nezaměřují na osoby s PAS, ale v obecnější kategorii na osoby vyžadující zvláštní přístup při komunikaci. Dále je třeba uvést, že při komunikaci s klienty jim nejsou známy jejich diagnózy.

Zdroj: ACCENDO, 2020.

2.2.1 Komunikace mezi osobou s PAS a pracovníky služeb

Komunikace mezi osobou s PAS a pracovníky veřejných či soukromých služeb (samosprávy, veřejné správy, pracovníky poskytovatelů sociálních služeb) probíhá především pomocí asistenta, opatrovníka, zákonného zástupce, rodiče či pracovníka školeného v AAK. Osoby s PAS jsou vzhledem k míře postižení či nezletilosti neschopny komunikovat samostatně s úřady (či dalšími orgány samosprávy a veřejné správy) a potřebují pomoc asistenta. Někteří poskytovatelé se domnívali, že znalost AAK není na úřadech vlastně potřeba, když vše za klienta s PAS vyřídí jiná osoba. Oproti tomu jiní poskytovatelé považovali tuto nepřipravenost úřadů na AAK za problém:

- „*Veřejné instituce nejsou pro tyto klienty v oblasti komunikace přístupné, potřebují doprovod asistenta, rodiny...*“ (ACCENDO, 2020)
- „*I v případě, že klient s PAS dokáže běžně komunikovat, při jednání musí mít asistenci, poradenství, přímé vedení. Osoba s PAS nerozumí problematice, verbální komunikace musí být přizpůsobena jeho chápání světa. Je snadno manipulovatelný. Pracovníci veřejných služeb nejsou seznámeni s problematikou PAS, neví, jak s osobou s PAS komunikovat. Nejsou vyškoleni.*“ (ACCENDO, 2020)

Někteří poskytovatelé se snaží zapojit klienty do komunikace tak, aby se mohli dorozumívat i na veřejných místech: „*Klienti potřebují doprovod, někteří komunikují slovně. Klienti, kteří nekomunikují slovně, si s pomocí pracovníků připraví komunikátor, komunikační knihu či*

komunikační listy tak, aby se mohli do komunikace na veřejných místech zapojit a sdělit vlastní názor, požadavek...“ (ACCENDO, 2020)

Poskytovatelé upozorňují na důležitost podpory ze strany organizací vzdělávacího systému: *„Záleží na konkrétním zařízení a jeho vztahu k metodám AAK. V některých mateřských školách se daří, že například školka sama vytváří zážitkový deník, pomáhá dítěti v komunikaci nastavením obrázkového systému či užíváním znaků. Poradci rané péče mají často roli zprostředkovatelů komunikačního systému konkrétního dítěte.“ (ACCENDO, 2020)*

Na druhou stranu je nutno uvést, že v současné době problematika osob s PAS je dále začleněna do celoživotního vzdělávání úředníků. Předně byly v této souvislosti s *„Komunikačním souborem“ prostřednictvím územních pracovišť odboru veřejné správy, dozoru a kontroly MV seznámeny územní samosprávné celky. Pro úředníky územních samosprávných celků je akreditovanými vzdělávacími institucemi nabízeno několik kurzů, které se tomuto tématu věnují.“¹⁷*

2.2.2 Obce

Téma alternativní a augmentativní komunikace jako možnosti dočasné nebo trvalé kompenzace projevů postižení v oblasti komunikace bylo zkoumáno u pracovníků vybraných obecních úřadů všech typů obcí, především byli dotazováni pracovníci sociálních odborů (více viz metodický postup) a u malých obcí starostové. Následující oddíl je založen na kvantitativním průzkumu s interpretací podloženou kvalitativním předvýzkumem.

Bylo potvrzeno, že u obcí I. typu nejsou využívány metody a nástroje AAK, ale u obcí III. typu využívání metod a nástrojů AAK roste. Rovněž v rámci kvalitativního výzkumu je potvrzena lepší dostupnost metod a nástrojů AAK včetně pomůcek na ORP, a to především u poskytovatelů sociálních služeb nebo svépomocných organizací. Pracovníci ORP jsou schopni klientům pomoci se zprostředkováním pomůcek od poskytovatelů.

¹⁷ Vláda ČR (2018) Zpráva o postupu prací na řešení problémů popsanych v Podnětu k řešení situace života osob s poruchou autistického spektra a jejich rodin <https://www.vlada.cz/assets/ppov/vzpo/dokumenty/Zprava---Podnet-k-reseni-situace-PAS.pdf>

Tabulka 5: Využíváte při práci s vašimi klienty metody a nástroje AAK dle typu obce

Typ obce	Využívání AAK	
	Ano	Ne
Obec I. typu	3,3 %	96,7%
Obec II. typu	13,6 %	86,4 %
Obec III. typu	45,0 %	55,0 %
Městská část	66,7 %	33,3 %
Celkem	20,0 %	80,0 %

Zdroj: ACCENDO, 2020.

S rostoucí velikostí obce roste i rozsah využívání metod a nástrojů AAK. Pouze u nejmenších obcí je mírně vyšší podíl těchto metod a nástrojů než u obcí druhé nejmenší kategorie (1000 až 2999 obyvatel).

Tabulka 6: Využíváte metody a nástroje AAK dle velikosti obce

Velikostní kategorie obce podle počtu obyvatel	Využívání AAK	
	Ano	Ne
méně než 1000	5,0 %	95,0 %
1 000 - 2 999	0,0 %	100,0 %
3 000 - 9 999	34,8 %	65,2 %
10 000 - 49 999	30,8 %	69,2 %
50 000 a více	50,0 %	50,0 %
Celkem	20,0 %	80,0 %

Zdroj: ACCENDO, 2020.

Obce při komunikaci s osobami se specifickými komunikačními požadavky v rámci specifikace užívaných metod a nástrojů z AAK nejčastěji uváděly:

- mimiku, gestikulaci, pohledy, odezírání ze rtů,
- tužku a papír – kvůli jednoduchosti a rychlosti, psaní písma na papír. Starší ročníky nechtějí používat nové technologie,
- monitor PC – text + psaní klienta případně tablet, mobilní telefony, notebook – aplikace messenger, jazykové programy,
- znakovou řeč, mobilní aplikace, online tlumočení do znakového jazyka,
- pomoc příbuzných, doprovod pracovníka sociálních služeb, dobrovolníci, opatrovníci, pečující osoby.

Role obce v oblasti podpory komunikace (AAK) by měla zahrnovat pro osoby s PAS, osoby s demencí a pro další osoby vyžadující zvláštní přístup:

- mapování potřeb AAK, prostřednictvím poskytovatelů sociálních služeb,
- koordinační roli v oblasti poskytování sociálních služeb a sociální práce,
- finanční podporu sociálních služeb, kterou považovali respondenti za klíčovou.

Tabulka 7: Vzdělávání a proškolení pracovníků v rámci AAK

Vzdělávání a proškolení pracovníků v rámci AAK	%
Není zapotřebí znalostí, ale silná empatie.	7,7 %
Potřebné znalosti a dovednosti získali již v průběhu studia a dále se průběžně vzdělávají	7,7 %
Potřebné znalosti a dovednosti získali již v průběhu svého studia, dále proškolení nejsou	30,8 %
Potřebné znalosti a dovednosti získali/získávají zaměstnanci samostudiem	46,2 %
Potřebné znalosti a dovednosti získali/získávají zaměstnanci v rámci vzdělávacích akcí organizovaných zaměstnavatelem (obcí)	7,7 %

Zdroj: ACENDO, 2020.

Pozn.: Odpovědělo pouze 13 obcí, viz přesné znění otázky A2. Pokud jste na předchozí otázku odpověděli/a kladně, sdělte prosím, jakým způsobem jsou zaměstnanci vzděláni, proškoleni v oblasti AAK.

Zmíněna byla poptávka pracovníků obcí po vzdělávacích akcích akreditovaných jinými rezorty.

Tabulka 8: Způsob zajištění odborníka na AAK v případě potřeby dle typu obce

Způsob zajištění odborníka na AAK	Obec I. typu	Obec II. typu	Obec III. typu	Městská část	Celkem
Odborníka zajistí obec/městská část	3,3 %	45,5 %	65,0 %	100,0 %	36,0 %
Odborníka zajistí kraj	70,0 %	45,5 %	20,0 %	0,0 %	46,7 %
Takovou možnost nemáme	26,7 %	9,1 %	15,0 %	0,0 %	17,3 %
Celkem	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Zdroj: ACENDO, 2020.

Pozn.: Otázka A3. Pokud je nezbytné, aby pracovník vaší obce při výkonu svých činností využíval nástroje AAK a tyto nástroje neovládá, příp. ovládá jen částečně, má možnost obrátit se na konkrétního odborníka (např. tlumočnicka do znakové řeči)?

S rostoucím rozsahem výkonu státní správy roste i schopnost obcí v případě potřeby při výkonu svých činností zajistit odborníka na metody a nástroje AAK, a to jak z vlastních zdrojů (konkrétně vlastního pracovníka ze sociálního odboru) tak i externě od organizace, která s danou cílovou skupinou pracuje.

Tabulka 9: Způsob zajištění externího odborníka na AAK v případě potřeby dle velikosti

Způsob zajištění externího odborníka na AAK	méně než 1 000	1 000 - 2 999	3 000 - 9 999	10 000 - 49 999	50 000 a více	Celkem
Odborníka zajistí obec	10,0 %	6,7 %	52,2 %	69,2 %	75,0 %	36,0 %
Odborníka zajistí kraj	65,0 %	66,7 %	39,1 %	15,4 %	25,0 %	46,7 %
Takovou možnost nemáme	25,0 %	26,7 %	8,7 %	15,4 %	0,0 %	17,3 %
Celkem	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Zdroj: AACENDO, 2020.

Pozn.: Otázka A3. Pokud je nezbytné, aby pracovník vaší obce při výkonu svých činností využíval nástroje AAK a tyto nástroje neovládá, příp. ovládá jen částečně, má možnost obrátit se na konkrétního odborníka (např. tlumočnicka do znakové řeči)?

Z hlediska četnosti potřeby obcí využít metody a nástroje AAK při výkonu své činnosti se s klienty s touto potřebou nesetkávají obce I. typu (96,7 %). U obcí II. typu se jich 63,6 % nesetkává taktéž s touto cílovou skupinou klientů, 27,3 % obcí má tuto potřebu pouze několikrát ročně a 9,1 % 1x za měsíc. Potřeba použití nástrojů a metod AAK komunikace je u obcí III. typu a městských částí hlavního města Prahy.

Tabulka 10: Četnost klientů, u kterých je potřeba využít AAK dle typu obce

Četnost klientů, u kterých je potřeba využít AAK	Obec I. typu	Obec II. typu	Obec III. typu	Městská část	Celkem
Několikrát za měsíc	0,0 %	0,0 %	5,0 %	0,0 %	1,3 %
Přibližně 1x za měsíc	0,0 %	9,1 %	0,0 %	33,3 %	4,0 %
Jde o několik případů ročně	3,3 %	27,3 %	55,0 %	66,7 %	26,7 %
S těmito klienty se vůbec nesetkáváme	96,7 %	63,6 %	40,0 %	0,0 %	68,0 %
Celkem	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Zdroj: AACENDO, 2020.

Pozn.: A4. Jak často se na vás při výkonu vašich činností obracejí klienti, u kterých je třeba využít nástrojů AAK?

Obce mají minimální informace o krajských programech nebo projektech na zavádění metod a nástrojů AAK do praxe. Je to způsobeno: 1) jen málo krajů má tyto programy (např. nácvik gest jazykového programu Makaton), 2) informovanost obcí o tomto tématu je obecně nízká. To lze doložit i otázkou A6, která dokládá neznalost obcí Metodického postupu pro tvorbu srozumitelných sdělení ve veřejné správě a pro tvorbu zjednodušených textů pro osoby vyžadující zvláštní přístup (dále jen Metodika ETR) vydaného MVČR v roce 2019.

Tabulka 11: Informovanost z kraje a MVČR

Procenta kladných odpovědí	Obec I. typu	Obec II. typu	Obec III. typu
A5 Obec má informace o existenci programu/projektu zaměřeného na zavádění metod a nástrojů AAK do praxe realizovaného krajem	0,0 %	4,5 %	5,0 %
A6 Znáte Metodický postup pro tvorbu srozumitelných sdělení ve veřejné správě a pro tvorbu zjednodušených textů pro osoby vyžadující zvláštní přístup (Metodika Easy to read) vydanou MVČR?	0,0 %	9,1 %	10,0 %

Zdroj: ACENDO, 2020.

Důležitou rolí je nezbytnost osvěty ze strany kraje zaměřená na širokou veřejnost. „Například, jak se na ulici cítí člověk se zdravotním postižením, jak se cítí na úřadě a podobně.“ „Důležité je, aby kraj taky zajišťoval odborníkům i veřejnosti dostatek informací obecně k problematice osob se zdravotním postižením.“

Role státu z pohledu obcí je u většiny respondentů v rámci kvalitativního výzkumu vnímána v koordinační roli státu, v metodické podpoře krajů a ve finanční podpoře specifických služeb pro osoby s PAS a s demencí. Důležitý je dohled nad dodržováním práv občanů se zdravotním postižením a zajištění informovanosti široké veřejnosti o jejich potřebách. „Navrhuji třeba spoty v televizi, letáky, informační kampaně.“ „Stát má svoji úlohu i ve vzdělávání, problematika zdravotního postižení by měla být součástí vzdělávání na školách všech stupňů.“

Pouze jeden respondent se zaměřil přímo na AAK „Stát by měl garantovat odborné vzdělávání všech, kdo se s osobami se zdravotním postižením dostávají při výkonu své profese do kontaktu. Na každém pracovišti ve veřejné správě, u policie i ve zdravotnictví by měla být vždy zajištěna možnost využít nástrojů AAK.“

2.2.3 Kraje

2.2.3.1 AAK a dostupnost

Dostupnost prostředků AAK pro jejich uživatele považují zástupci krajů za dobrou. „*Pokud jde o možnost zakoupení, je zcela jistě dobrá, prostředky jsou běžně pořizovány prostřednictvím webových obchodů.*“ „*Jedná-li se o možnost komunikovat prostřednictvím AAK je dostupná u služeb (školské, sociální, částečně zdravotní) pracujících s vymezenou cílovou skupinou.*“ „*V rámci kraje existuje několik dodavatelů, existují služby pracující s těmito pomůckami. Časová a místní dostupnost je dostačující, finanční je otázkou.*“

Zástupci krajů neznají rozšířenost používání elektronických pomůcek AAK, popřípadě ICT. Z hlediska finančního podílu uživatele na pořízení prostředků AAK mají jen dílčí informace. Zmiňují možnost úhrady z vlastních zdrojů klienta, možné příspěvky obcí, nadací a podobně. „*Nejčastěji slyšíme o fondech, donátorech či podpoře v rámci individuálních projektů.*“ „*Z terénu máme informace, že některé obce přispívají jednotlivcům na pořízení komunikační pomůcky, jiné však nikoli.*“ V případě jednoho kraje je uvedena „*možnost podpory nákupu pomůcek AAK z programových dotací kraje, ty jsou současně způsobilým výdajem účelové dotace na poskytování sociálních služeb.*“

Zástupci krajů z poloviny znají Metodiku ETR, jeho využitelnost v praxi zůstává dle některých respondentů otázkou. „*Postup je zcela jistě dobrý, ale v praxi nevyužitelný. Metodika ETR slouží spíše k uvědomění si veřejné správy, že je potřeba naplňovat povinnosti vyplývající z CRPD (pozn. autora Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením) v návaznosti na potřeby osob se zdravotním postižením.*“ „*Pokud nebude disponovat veřejná správa odborníky na ETR, měla by se obracet na společnost, která se této problematice věnuje.*“

2.2.3.2 Podpora ze strany kraje a vymezení role kraje

Zástupci krajů uvádějí poměrně širokou obecnou podporu AAK kraji, a to v různých formách. Jedná se například o finanční podporu, kdy prostředky AAK jsou způsobilým výdajem sociálních služeb, projektové aktivity, fungující pracovní skupiny například pro osoby s PAS a podobně. „*Kraj podporuje formou vzdělávání rozvoj komunikačních dovedností ve vztahu k osobám se ZP.*“ „*Obcím byly podány obecné informace o povinnostech vyplývajících z CRPD.*“ „*V rámci projektu kraje byly zakoupeny pro osoby s PAS iPady za účelem zlepšení v oblasti komunikace.*“

V rámci podpory poskytovatelů sociálních služeb v oblasti AAK jsou uvedeny výše zmíněné obecné podpory krajů rozšířeny o možnost využití dotačních programů. „*Dotace lze mimo jiné*

čerpát na vzdělávání pracovníků rovněž i v oblasti AAK, na nákup pomůcek pro alternativní komunikaci.“ Významně je podporováno vzdělávání pracovníků sociálních služeb, a to v rámci nabízených školení a workshopů na předem stanovená témata, je zmíněna i možnost vzdělávání reagujícího na konkrétní potřeby pracovníků.

Obce jsou krajem podporovány hlavně metodicky a ve vzdělávání pracovníků. U vzdělávání pracovníků obcí poukazují respondenti na povinné vzdělávání v rámci zákona č. 108/2006 Sb. „*Jednou z možností je rozšířit si i vzdělávání v oblasti AAK.*“ Jeden kraj poukazoval na nezájem některých pracovníků obcí o vzdělávání v oblasti AAK. „*Ze strany pracovníků obcí nebyl o seminář k problematice osob se ZP projevěn zájem. Seminář pro pracovníky vykonávající agendu veřejného opatrovnictví musel být pro nezájem zrušen.*“

Z hlediska efektivity případného zaměstnávání specialistů na komunikaci s osobami s různými formami zdravotního postižení v obcích je nutné zohlednit četnost kontaktů a intervencí, a zároveň přihlídnout k potřebám klientů: „*Efektivnější a výhodnější se jeví mít základní znalosti o jednotlivých postiženích, být proškolen v komunikaci a mít zájem o klienta. Pokud má klient výrazné problémy v komunikaci, je jistě i pro něj příjemnější, bude-li mít s sebou asistenta nebo tlumočnicka.*“ Tzn., že existuje preference komunikační osoby, na kterou je klient zvyklý.

V rámci vymezení role kraje v oblasti podpory komunikace (AAK) se zástupci krajů shodují v koordinační roli ve vztahu k obcím i poskytovatelům sociálních služeb, metodické podpoře veřejných opatrovníků, plánování a financování sociálních služeb, v roli koordinátora vzdělávání, případně vzdělavatele, koordinaci a kultivaci sítě služeb. Respondenti upozorňují na skutečnost, že komunikace s osobami se ZP není jen „výsadou“ sociálních odborů. „*Osoby se ZP mohou řešit jakoukoliv záležitost v oblasti veřejné správy. Vzdělávání v této oblasti by mělo být zaměřeno na všechny úředníky. Role krajského úřadu by měla být definována k jednotlivým segmentům veřejné správy, měl by existovat koordinační útvar, který by se dané problematice věnoval komplexně.*“ Dále je zmíněna role kraje v oblasti metodické podpory pedagogů a v jednom z krajů plánované školení zaměstnanců dopravních společností, které je zaměřeno na komunikaci osob s různými druhy postižení.

2.2.3.3 Podpora obcí a jejich role z pohledu krajského úřadu

Zástupci krajů uvádějí, že obce, spíše než samostatnou podporu osob s AAK, potřebují širokou míru podpory služeb. „*Naše aktivity vyplývají ze zákona, obce dostávají metodickou podporu v široké oblasti, podporujeme služby.*“ „*Konkrétní podporu obcí směrem k AAK nemapujeme, činnosti kraje směřují ke komplexnímu řešení situace klientů.*“

Roli obcí spatřují zástupci krajů ve vytváření podmínek a dostupnosti vhodných služeb na svém území, ve vyhlásování dotačních titulů, obec považují za důležitého aktéra spolupracujícího s lékaři, zdravotnickými zařízeními, školami a za zprostředkovatele odborné pomoci a podpory klientů. „Obec by měla znát potřeby občanů, měla by vytvářet podmínky pro služby, a to odborné i finanční.“

2.2.4 Pracoviště ÚP

V rámci průzkumu proběhlo 9 expertních rozhovorů s pracovníky Krajských pracovišť ÚP a z kontaktních pracovišť ÚP, a to jak z oddělení zaměstnanosti, tak i z oddělení nepojistných sociálních dávek, zaměřených zejména na jejich znalosti v oblasti AAK a na problematiku využití nástrojů AAK při jejich činnostech.

Respondenti nástroje a metody AAK využívají v praxi omezeně a ojediněle. V případě výrazných postižení či poruch v oblasti komunikace přicházejí klienti s opatrovníky, v doprovodu pracovníků sociálních služeb, případně s tlumočníky:

- „Většinou klienti s omezenými komunikačními schopnostmi docházejí s doprovodem, a tím pádem je možnost projednat jejich požadavky a potřeby. Pokud se dostaví bez doprovodu, nemáme problém s těmito klienty komunikovat, i když je to časově a psychicky náročné.“ (ACCENDO, 2020)
- „Našími klienty jsou osoby s různými zdravotními postiženími, mezi které patří i osoby s demencí či PAS. V naší praxi se nám zatím nestalo, že bychom museli s touto osobou jednat samostatně, vždy měli k dispozici někoho z blízkých, popř. asistenta, se kterými jsme vše potřebné vyřídili. Pokud máme klienta, který vzhledem k věku či zdravotnímu postižení přijde na ÚP ČR sám a nezdá se nám, že vše chápe zcela správně, s klientem potřebné příspěvky vyřídíme a následně dle situace řešíme dále. Zjišťujeme informace o jeho blízkých, se kterými se následně spojíme, popř. kontaktujeme sociální pracovníky z města (máme výbornou spolupráci). Během této komunikace používáme jednoduché věty, gesta, papír a tužku apod. Používáme cokoliv, co nám pomůže, abychom zjistili, co klient potřebuje. Vše řešíme individuálně, dle věku, zdravotního stavu či potřeb klienta.“ (ACCENDO, 2020)
- „Nesetkáváme se s touto kategorií zcela běžně. Klienti s autismem většinou přichází v doprovodu opatrovníka. Na komunikaci máme prostor a klientovi se určitě věnujeme dostatečně. Komunikace je obtížnější, klient vypadá, že vše pochopil, a nakonec zjistíme,

že to udělá jinak. Ale žádný závěr, který by mu měl ublížit, bychom z toho nevyvodili.“
(ACCENDO, 2020)

- *„Naši pracovníci na poradenství – a to z velké většiny "Poradci osob se ZP" mají zkušenosti a vždy se snaží s takto postiženým klientem navázat komunikační kanál tak, aby jim klient porozuměl. Bohužel, komunikovat s některými postiženými klienty není vždy jednoduché.“* (ACCENDO, 2020)

Na pracovištích ÚP neexistují interní standardy ani předpisy pro komunikaci s osobami se zdravotním postižením, pouze materiál z roku 2019 z generálního ředitelství Úřadu práce ČR: Specifika zaměstnávání osob s poruchou autistického spektra. Obecně se při jednání s klienty vychází např. z Etického kodexu. Problematika komunikace s osobami s demencí nebo poruchou autistického spektra není explicitně upravena vnitřním předpisem, i když pracovníci pracovišť ÚP provádějí sociální šetření u osob s demencí doma v rámci posuzování stupně závislosti při řízení o přiznání příspěvku na péči. Možnost, resp. schopnost komunikace přitom umožňuje lepší a reálnější zhodnocení situace posuzované osoby a schopnosti vykonávat hodnocené úkony při péči o vlastní osobu a schopnost vést domácnost. Pro dokreslení tématu uvádíme vyjádření: *„Žádné standardy ani interní předpisy ke komunikaci s postiženými klienty nejsou a asi by to bylo obtížné nějaké vytvořit. Každý člověk je individuální a přichází k nám v určitém rozpoložení. Musíme reagovat dle situace a přizpůsobit se klientovi.“* (ACCENDO, 2020)

Systémové vzdělávání pracovníků v oblasti AAK zajištěno není. Pracovníci ÚP obecně neznají Metodiku „Easy to read“ Ministerstva vnitra. V letech 2012 až 2014 byl realizován projekt Národní rady osob se zdravotním postižením ČR s názvem: Vzdělávání pracovníků Úřadů práce v komunikaci s osobami se zdravotním postižením (CZ.1.04/5.1.01/77.00202), v rámci kterého byly vytvořeny videospoty ke kurzu: *„Zásady a specifika komunikace s osobami se zdravotním postižením“* pro komunikaci s nevidomými, sluchově postiženými a tělesně postiženými. Kurzy nebyly zaměřené na komunikaci s osobami s demencí nebo s PAS.

3 Specifikace jednotlivých nástrojů, metod AAK a jejich využití při práci s osobami s PAS

Cílem kapitoly je doporučit specifikace jednotlivých nástrojů a metod AAK včetně definování situací, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity. Při výběru komunikačního systému je zásadní spolupráce se speciálním pedagogem, či logopedem po diagnostikování PAS, nebo již při podezření na PAS, tzn., co nejdříve by se dítě s PAS mělo rozvíjet podle některého vzdělávacího/výchovného nebo terapeutického konceptu. Zásadní je role rodiče.

3.1 Nástroje a metody AAK bez pomůcek pro osoby s PAS

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
<p>1) Prostředky neverbální komunikace</p> <p>Definice: Za neverbální komunikaci považujeme jakoukoliv formu komunikace, ke které nejsou využívány slovní prostředky. Patří zde: gesta, pohyby a držení těla, kontakt pohledem, vzdálenost (proxemika), mimika, haptika. Jedná se o nejrozšířenější formu AAK u osob s PAS.</p>	<p>Využití: Neverbální komunikace je využitelná u všech osob s PAS v jakémkoli věku osoby s PAS a jakémkoli stupni postižení. Vždy s přizpůsobením individuálním schopnostem a dovednostem osoby s PAS. Využívá se ve všech sociálních situacích a pomáhá osobám s PAS orientovat se v dané situaci a porozumět svému komunikačnímu partnerovi. Použití haptiky je zcela zásadní při každodenní komunikaci s osobami s PAS, jelikož navozuje důvěru, zklidnění, bezpečí při kontaktu. Užití gest a gestikulace stejně jako haptiky je velmi intuitivní a přirozené. Gesta a gestikulace jsou užívány při naznačení, jaká činnost se chystá (např. ukázání směrem ke koupelně signalizuje hygienu), ukázání na předměty, náznaky chystaného pohybu (např. ukázání na hrnek symbolizuje pití; naznačení rukou, že lžice bude směřovat do úst). Z hlediska mimiky je důležitý úsměv, příjemný výraz tváře vyjadřující klid. V rámci práce s klienty s PAS je vhodné procvičovat mimiku před zrcadlem. Gesta je vhodné nacvičovat nejprve v reálu, nácvik pohybu před zrcadlem by mohl být matoucí z důvodu opačného odrazu a jiného směru pohybu. Vhodné je také využít fyzické dopomoci z počátku nácviku gest. Nelze opomíjet paralingvistiku, kdy je třeba dbát na stálý, klidný tón hlasu a používání jednoduchých vět. Je třeba se vyvarovat tónu hlasu, který může být považován klientem jako agresivní. Pro osoby s PAS je vhodné neopomíjet oční kontakt a jeho přirozený nácvik. Neverbální komunikace je zásadně důležitá pro osoby s PAS při porozumění sociálním situacím.</p> <p>Upozornění:</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
	<p>Osoby s PAS jsou na neverbální komunikaci velmi citlivé a je tedy třeba, aby byl pracovník v přímé péči v souladu s potřebami klienta. Důležitý je iniciační dotek.</p> <p>Pokud je klientovi fyzický kontakt nepříjemný, je potřeba, aby se pracovník přizpůsobil klientovi a postupně ho pomalu přivykal na zvyšování fyzického kontaktu. Většina dětí potřebuje kontakt pro navození pocitu bezpečí, ale některé děti ho naopak mohou vnímat právě jako nebezpečí.</p> <p>Při nácviu mimiky může být využití zrcadla nevhodné u osob s PAS s hypersenzitivitou na světelné podněty.</p> <p>S ohledem na problém porozumění emocím u osob s PAS (emocím svým i ostatních) je mimika velmi důležitým vyjadřovacím prostředkem, který umocňuje srozumitelnost chování komunikačního partnera. Pracovník/pečující musí být pro osobu s PAS čitelný – výrazná mimika, gesta, postoj těla, zpomalit tempo řeči, dát prostor pro reakci osobě s PAS, někdy zdůraznit tónem závažnost situace. V interakci s ním pak být autentický – shoda toho, co sděluji s neverbálními signály, které vysílám.</p> <p>U osob s PAS je mnoho věcí velice individuálních (co funguje u jedné osoby, nemusí fungovat u druhé) a je zde velký problém se zobecněním.</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
<p>2) Orální řeč – vokalizace s komunikačním záměrem</p> <p>Definice: Orální řeč je obecně pokládána za hlavní komunikační prostředek. U osob s PAS jsou většinou narušeny obě složky řeči (expresivní i receptivní), řeč je narušena ve své podobě i obsahu. U osob s PAS s nízkou úrovní vokální komunikační schopnosti je ke komunikaci možné využít pouze vokalizace, kdy jednotlivé hlásky/slabiky mají svůj komunikační význam.</p>	<p>Užití: Vokalizace s komunikačním záměrem je využívána u osob s nízkou mírou řečových dovedností. Jednotlivé hlásky, slabiky, slova mají svůj význam (hodnotu celé věty). Slova a slabiky mohou mít pro různé klienty různé významy, je to velmi individuální. Je možné dokončování slov a vět za klienta, kdy pracovník doplní vynechané slovo, které klient nemá rád, nebo dořekne načaté slovo, případně se přiřadí význam určitému předmětu nebo úkonu (např. „točí“ – pračka, „hají“ – lehnout si apod.). Vokalizace je doplněna paralingvistikou intonací, imitací, logopedickými nástroji či jinými pomůckami (zvuky zvířat, napodobování slyšeného slova v kombinaci s obrázkem za využití tabletu, piktogramů, znakové řeči, vyjadřovacích posunků, gest a grimas). V případě, že člověk není schopen vyslovovat slova, slouží tato metoda ke zjednodušení komunikace mezi pracovníky v přímé péči a klienty, pro možnost každodenní domluvy. Upozornění: Je potřeba podporovat správné propojení slova s odpovídajícím předmětem. Pokud klient vysloví slovo, ukážeme daný předmět a potvrdíme, že rozumíme, o čem mluví. Pokud víme, že slovo odpovídá jinému obsahu, dáme najevo porozumění, ale správně pojmenujeme, a to nejlépe za použití další pomůcky AAK (fotky, gesta, piktogramy, předmětem). Je potřeba vědět, že i u osob s velmi dobrými vyjadřovacími schopnostmi je často narušeno porozumění obsahu řeči, zejména u témat, která jim nejsou blízká, kterým nerozumí. Při komunikaci s osobami s PAS je nezbytně nutné mluvit jednoduše, pomalu, srozumitelně – výrazně artikulovat, mluvit klidně, snažit se o oční kontakt, v případě dětí se fyzicky snížit na úroveň dítěte.</p>
<p>3) Makaton</p> <p>Definice: Jedná se o neverbální komunikační systém, který využívá jednoduché znaky (gesta) doplněné symboly a mluvenou řečí. Napomáhá lepšímu porozumění řeči a zároveň podněcuje rozvoj mluvené řeči.</p>	<p>Užití: Jelikož jde o systém založený na propojení jednoduchého gesta a slova, jedná se o vhodný komunikační prostředek pro komunikaci osob s PAS. Je často využíván u dětí, kdy může být předstupněm vedoucím k mluvené řeči a také u osob s PAS, u nichž se řeč nevyvine. Jedná se o manuální znakování (předmětů, činností, pocitů apod.), doplněných verbální jednoduchou řečí. Ve sdělení se znakuji klíčová slova. Jejich přínosem je podpora porozumění mluvené řeči, jsou ikonické, a tudíž vizualizují svůj obsah. Umožňují delší vizuální stopu, více zaujmou a zrychlují vzájemnou komunikaci. Obvykle nejsou využívány všechny znaky Makatonu, ale jen vybrané dle individuálních potřeb klienta, případně zjednodušené znaky. Upozornění: Tento systém je vhodný pro ty osoby s PAS, které pozitivně reagují na gesta (všimají si pohybu rukou u komunikačního partnera) a jsou schopny fyzické nápodoby.</p>
<p>4) Znak do řeči (Teng til tale)</p>	<p>Užití:</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
<p>Definice: Stejně jako MAKATON je se Znak do řeči neverbálním komunikačním systémem, který využívá jednoduché znaky (gesta) doplněné mluvenou řečí. Napomáhá lepšímu porozumění řeči a zároveň podněcuje rozvoj mluvené řeči a mluvní apetenci.</p>	<p>Využívání tohoto nástroje, je vhodné pro výběr předmětu nebo aktivity. Jedná se o obdobný systém jako Makaton – dynamický systém, tj. využití manuálních znaků, které jsou zjednodušené. Je aplikován při individuálních intervencích s klienty vedených logopedkou, nebo v komunikační terapii. Další využití má při hygieně, stravování, oblékání a denních činnostech nebo u nekomunikujících klientů. Klient se učí jednotlivé znaky předmětů denní potřeby či běžných činností (světlo, batoh, klíč, spát, jíst, pít). Ty jsou vždy doplněny slovem. Klient poté znak předvede a dále jej využívá dle potřeby. Pozitivně na něj reagují i osoby s větším mentálním handicapem.</p> <p>Upozornění: Tento systém je vhodný pro ty osoby s PAS, které pozitivně reagují na gesta (všímají si pohybu rukou u komunikačního partnera) a jsou schopny fyzické nápodoby.</p>

3.2 Nástroje a metody AAK s netechnickými pomůckami pro osoby s PAS

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
<p>1) Fotografie</p> <p>Definice: Fotografie je nejrealističtější dvojrozměrné znázornění reality (předmětu, osoby, situace). Je srozumitelnější než obrázek či grafický symbol, proto je jedním z nejčastěji využívaných prostředků AAK. Výhodou fotografie v AAK je také vysoká míra individualizace.</p>	<p>Užití: Fotografie se využívají z několika důvodů/situací:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) vytvoření příjemného osobního prostoru – z domácího prostředí – nejčastěji se využívaly fotografie míst, kde klienti žijí nebo žili, osobní fotografie ze života klientů a jejich rodiny, domácích mazlíčků, dále fotografie oblíbených lokalit, 2) pro každodenní komunikaci – fotografie předmětů denní potřeby, fotografií jídel např. při tvorbě fotojidelničky, 3) pro orientaci v bydlišti (fotografie na dveřích místností), v osobách a rodinných vztazích (fotografie zaměstnanců a rodinných příslušníků), 4) pro orientaci v čase – režim dne (posloupnost jednotlivých denních aktivit), týdenní, měsíční režim (použití fotografií v kalendáři pro označení nějaké události – návštěva lékaře, příjezd rodinného příslušníka, odjezd na dovolenou aj.), 5) pro nácvik sebeobsluhy – fotografie postupu určitých činností (mytí rukou, mytí nádobí, skládání prádla apod.) 6) z hlediska konceptů při bazální stimulaci, dalších terapiích a výchovně vzdělávacích přístupů (např. fotografie z prožitků, zážitkové deníky). <p>Dále jsou využívány fotografie předmětů (nádobí, polohovací pomůcky, věci k úklidu, pomůcky na rozvoj kognitivních a motorických dovedností), osob (klienti, pracovníci, rodina, přátelé, blízké osoby), míst (obchody, restaurace, kavárny, služby v okolí, nákupní centra, jiná města, hotely, příroda), dopravních prostředků (tramvaj, autobus, auto, vlak), aktivit (nácviky chůze, cvičení, stravování, hygiena, vaření, pečení, sledování dokumentů,</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
	<p>vzdělávací činnosti), fotografie na sociálních sítích (Facebook) a fotografie posloupnosti režimu dne (hygiena, snídaně, vzdělávání, hry, oběd atd.).</p> <p>Důležité upozornění: Ne všechny osoby s PAS jsou z důvodu svého kognitivního deficitu schopny ztotožnit fotografii s reálným předmětem, osobou, situací.</p> <p>Osoby s PAS jsou velmi vizuálně vnímavé, všímají si mnoha detailů, proto je potřeba při využití fotografií dbát na to, aby na fotografii nebyla témata, jichž se osoba s PAS obává (např. pokud na fotografii oblíbeného obchodu bude před obchodem přivázaný pes a osoba s PAS se bojí psů, může primárně reagovat na psa a obchod na fotografii nezaregistruje nebo se může obávat, že před tímto obchodem bude vždy přivázaný pes. To může vést až k afektu.</p> <p>Není vhodné ukazovat osobám s PAS fotografie, na nichž jsou v nepříjemné situaci (pláčou, něco se jim nepodařilo aj.)</p>
<p>2) Piktogramy Definice: Černobílé nebo barevné jednoduché grafické symboly označující předmět, činnost, stav, situaci, většinou doplněné o písemné označení pod nebo nad obrázkovým symbolem. Piktogramy patří mezi nejčastěji používané prostředky AAK. Výhodou je jejich univerzálnost a srozumitelnost.</p>	<p>Užití: Piktogramy se využívají za obdobnými účely jako v případě fotografií, v závislosti na vývojové úrovni chápání symbolů. Situace při využití piktogramů:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) orientaci na dveřích (pokojů, jídelen, kluboven, WC), 2) označení skříní a úložného prostoru, označení lůžek, osob s demencí, 3) orientaci v čase – tvorba kalendářů nebo časového schématu denních činností (např. na nástěnkách u aktivit daného dne), 4) pro podporu porozumění u osob s PAS různým organizačním dokumentům (např. smlouva o poskytování služby, denní řád, informace pro nouzové situace, formulář pro podání stížnosti), 5) pro aktivizaci a komunikaci s klienty např. při tvorbě komunikačních knih a komunikačních karet, 6) při provádění denních činností klientů (oblékání a strava, hygiena, péče o vlastní osobu), 7) při kognitivní rehabilitaci a komunikaci (např. vyjadřování potřeb, představení klienta a navázání hovoru). <p>Je vhodné využívat standardizované piktogramy, např. vydavatel PARTA, piktogramy Arasaac, PCS (Boardmaker), Widgit (Symwriter), Piktomag, pro děti s PAS je vhodné zvolit barevné piktogramy.</p> <p>Upozornění: Individuálně je vhodné pracovat u některých klientů s celou řadou piktogramů po sobě jdoucích činnostech např. dle denního harmonogramu, ale u jiných klientů nelze využívat více než dva piktogramy najednou, protože jsou jinak zmatení a nevědí, co se po nich chce.</p>
<p>3) Předměty Definice:</p>	<p>Užití:</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
<p>Skutečné předměty, které slouží jako trojrozměrné symboly, s nimiž je možné manipulovat, jsou srozumitelné.</p>	<p>Předměty jako komunikační prostředek jsou používány u osob s těžší formou PAS, které nerozumí fotografiím či piktogramům a neumí je spojit s konkrétní věcí či činností.</p> <p>Pro běžné denní činnosti a aktivizaci se používají běžné předměty tzv. zástupné (referenční) předměty (hrnečky, talířky, lžičky, brýle, kartáček na zuby, ručník apod.), dále ozdoby, polštářky, dekorace, abeceda. Je možné využít různé edukační hračky (dřevěná abeceda, plastové nádobí apod.)</p> <p>Pro vytvoření osobního prostředí je možno přinést si předměty z domácího prostředí klienta do organizace. Předměty mohou sloužit také ke cvičení paměti a kognitivních funkcí, ergoterapii, dodržování rituálů klienta, komunikaci (především za účelem zjišťování potřeb), stimulace a navození kladných emocí.</p> <p>Upozornění: Nevýhodou předmětů je, že nemohou reprezentovat abstraktní slova.</p> <p>Předmět, který se využívá ke komunikaci, se stává také symbolem, to předpokládá u klienta schopnost symbolického myšlení pro funkční komunikaci. Pokud nejsou schopny osoby s PAS a jejich kognitivní schopnosti spojit předmět s danou činností, např. hrnek – pít, a to ani po dlouhodobém nácviku, je třeba využít jiných komunikačních možností. Případně zvážit, zda vybraný symbol není vzdálen tomu, co má charakterizovat. Je potřeba se dívat na věci očima klienta, nikoli na základě naší zkušenosti. Klient si může s danou aktivitou spojit vůni, zvuky, hmatové předměty apod. Zvyšuje se nárok na empatii osoby, která vede komunikaci.</p>
<p>4) VOKS (Výměnný Obrázkový Komunikační Systém)</p> <p>Definice: Komunikační systém využívající především obrázky, ale někdy také fotografie, předměty, které jsou „vyměňovány“ za skutečný předmět, činnost. Ve vyšší formě slouží k sestavení jednoduché věty, odpovědi na otázku apod.</p>	<p>Užití: Jedná se o jeden z velmi často využívaných systémů u osob s PAS. VOKS lze využívat uceleně s vytvořenými piktogramy, ale pro práci s dětmi s PAS lze využít metodu s jiným barevným fondem piktogramů, doplnit ji fotkami nebo symboly Boardmaker. Rovněž lze využít VOKS tašky nebo komunikační knihy s VOKS symboly. Tento nástroj slouží k motivaci klientů ke komunikaci, nácviku oboustranné komunikace, sdělení potřeb, přání nebo pocitů. VOKS obrázkový systém lze využít s klienty především při trénování sestavení vět. Dále je možno vyjádřit činnosti a aktivity pomocí obrázkové kartičky. Tento systém umožňuje klientům rozvíjet slovní zásobu právě tréninkem utváření a sestavování vět.</p> <p>Upozornění: U osob s PAS, které nejsou schopné porozumět, co obrázek symbolizuje a jaká je reálná podoba symbolu na obrázku, není možné tento systém využít.</p>
<p>5) Pracovní listy, rozvrhy hodin</p> <p>Definice: Standardizované nebo nestandardizované komunikační nástroje, které slouží především pro podporu</p>	<p>Užití: Pro klienty s PAS různého stupně postižení a komunikační úrovně. Patří zde rozvrhy hodin, kalendáře, návody na pracovní postupy, rozvrhy činností v rámci dne, komunikační listy a strukturované úkoly. Využívány jsou jak standardizované pracovní listy (např. pracovní listy Kuliferda, režimové rozvrhy s piktogramy Boardmaker) nebo si vyrobené dle potřeb a zájmů klienta. Z</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
<p>orientace v prostoru a čase, podporu rozvoje kognitivních funkcí, jako nástroj podporující komunikační dovednosti.</p>	<p>hlediska účelu můžeme tyto nástroje rozdělit do dvou hlavních kategorií:</p> <p>1) Edukační a terapeutické nástroje. Zde patří vyplňování pracovních listů, doplňovaček, školní jednoduché příklady, cvičení, četba a psaní; individuální terapie s logopedem; přiřazování, třídění, počítání, dějová posloupnost, domácí úkoly. Patří zde také nápodoba pracovních činností.</p> <p>2) Pomůcky pro plánování struktury času a dne. Zde můžeme zařadit různé plány denních a týdenních aktivit. S dítětem s PAS si lze prohlédnout rozvrh dne, kde se dozví (pomocí obrázků), že bude část dne pracovní (v té plní různé strukturované úkoly) a další část odpočinková (tam si může pomocí kartiček sám zvolit aktivitu „za odměnu“). Rozvrh má stále na očích, takže během práce se může znovu podívat, co ho čeká dále. Plány a rozvrhy mohou být i týdenní, měsíční. Vždy dle aktuálních potřeb a schopností daného člověka.</p> <p>Upozornění: Při práci s pracovními listy je potřeba mít vždy na zřeteli možnou zvýšenou unavitelnost osob s PAS, velké výkyvy při práci, potřebné je zařadit relaxaci a vhodné je využít jasnou motivaci. Je vhodné, aby pracovní listy byly tematicky pro osobu s PAS zajímavé (dinosauři, pohádkové postavy, hvězdy apod.) Často změna tématu osobu s PAS motivuje ke spolupráci nebo naopak demotivuje.</p>
<p>6) Zmenšeniny, makety reálných předmětů</p> <p>Definice: Jedná se o zmenšeniny skutečných předmětů, tedy stejně jako u předmětů se jedná o trojrozměrné symboly, s nimiž je možné manipulovat, jsou srozumitelnější než dvojrozměrné fotografie nebo obrázky.</p>	<p>Užití: Stejně jako předměty jsou zmenšeniny předmětů používány jako komunikační prostředek zejména u osob s PAS s těžší symptomatikou, pro které jsou dvojrozměrné symboly těžko pochopitelné při spojení s reálným předmětem nebo situací. Situace při užívání zmenšenin a maket slouží jak pro samotnou komunikaci (např. jako prostředek pro výměnnou komunikaci), pro aktivizaci, stimulaci, relaxaci, uvolnění a hru. K těmto účelům se používají zmenšeniny domácích mazlíčků a zvířat obecně, křížky, hračky, plyšové figurky, kartáček na zuby, hrnek, záchod, krabičku, talíř, lžičku, konvičku na zalévání květin, šrouby a matice, hodiny a botu na zavazování.</p> <p>Využití lze tyto předměty ve vzdělávání, komunikaci, při běžných denních činnostech, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, schopnosti vyjádřit potřeby, strukturování dne a orientaci v čase a prostoru. Lze využít Activity Board a krabice pro strukturované učení. Klient předtím, než jde činnost vykonávat, vezme zástupný předmět z lišty a jde s ním tam, kde činnost potřebuje vykonat, tam ho umístí do čtverce na zdi. Po vykonání činnosti ho vezme zpět a dá do košíčku, kde je zástupný předmět až do druhého dne. Předměty lze využít pro podporu schopnosti motoriky a podporu logického myšlení např. plastové kopie šroubků a matic.</p> <p>Upozornění:</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
	<p>Také u zmenšenin předmětů je jejich nevýhodou obtížnost reprezentovat abstraktní slova.</p> <p>Nutná je schopnost klienta rozumět symbolům – zmenšenina předmětu reprezentuje skutečný předmět, činnost.</p>
<p>7) Zážitkové deníky</p> <p>Definice: Jedná se o komunikační prostředky, které jsou výlučně individualizované, propojující obrazovou a slovní formu komunikace, prezentují osobní zážitky osoby s PAS.</p>	<p>Užití: Mohou mít podobou kroniky, kde se zaznamenávají zážitky a fotografie z aktivit, domácího deníku, který píše matka klienta a sděluje v něm informace z víkendu, rodinného deníku, do kterého rodiče vkládají obrázky a fotografie s popisem jednotlivých osob a aktivit. Dále je možné vytvořit „zážitkovou krabici“, kterou využívají klienti se středně těžkým postižením PAS, přičemž při práci s krabicí dochází ke zklidnění a krabice slouží k prevenci problémového chování.</p> <p>Upozornění: Zážitkové deníky jsou velmi důležité pro sebeuvědomění osoby s PAS, slouží také jako podpůrný prostředek pro rozhovor. Stejně jako u fotografií je důležité, aby v deníku byly osoby s PAS zobrazovány při tom, co se jim daří, co je pro ně pozitivní.</p>
<p>8) Komunikační karta, komunikační tabulka, komunikační kniha</p> <p>Definice: Komunikační karty jsou vizuálním komunikačním prostředkem – fotky, piktogramy, obrázky aj. Fungují jako základ slovní zásoby v komunikační knize.</p>	<p>Užití: Existuje různá podoba komunikačních karet např. forma cestovního proužku nebo komunikační karty z komunikační knihy, zalamované karty s fotkami či obrázky (Boardmaker), „lehké do 10 symbolů“ či doplněné o suchý zip, kde klient připevní piktogram. Komunikační kartu lze použít jako předstupeň, než se dostanou klienti k VOKS ke komunikační knize. Z hlediska účelu se komunikační karta využívá k výběru aktivit nebo předmětů, hlavně z oblasti základních potřeb (jíst, pít, WC, spát) a k získání základních sociálních a hygienických dovedností. Komunikační karty slouží jako vizuální pomůcka pro rozvíjení a usnadnění komunikace, aktivizaci klienta, případně k určení místa bolesti- komunikační karty s vyznačením bolestivých míst.</p> <p>Komunikační karty jsou využity v situacích, jako je nácvik odmítnutí, přijetí, určení volby, sdělování zážitků atp.</p> <p>Komunikační tabulky (případně info listy s piktogramy nebo fotografiemi) jsou potřebné pro pracovníky v přímé péči, klienty a jejich rodiny, stejně tak pro management v zařízení při jednání se zájemci o službu a při uzavírání smlouvy.</p> <p>Komunikační tabulky mohou být obrázkové, klávesnicové, kódovací, fonetické a vizuální. Obrázkové tabulky slouží pro výběr aktivit, písni pro zpěv, CD na relaxaci a edukační aktivity. Klávesnicová tabulka je využívána jako částečná náhrada mluvené řeči nebo jako způsob urychlení sdělení ze strany klienta, při povídání o různých tématech, které ho baví a zajímají. Vizuální komunikační tabule lze použít i ve formě společné pocitové komunikační tabule, na niž jsou fotografie pracovníků a fotografie klientů, dále smajlíky vyjadřující různé pocity a nálady. Tato pocitová komunikační tabule slouží klientům pro vyjádření svých aktuálních pocitů skrze smajlíky, dále si klienti přiřazují své fotografie k asistentům, kteří je ten daný den mají na starost, a</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity
	<p>proto vědí, s kým celý den pracují. Další společnou komunikační tabulí jsou tabule zaměřené na orientaci dnů, dat, měsíců, ročního období a aktuálního počasí. Třetí komunikační tabulí má každý klient individuálně, zde pracují právě s piktogramy nebo fotografiemi.</p> <p>Komunikační knihu tvoří jednotlivé komunikační tabulky, které jsou obvykle systematicky zařazeny dle svého obsahu – oblast osob, pocitů, míst, jídla, nápojů, činností, zájmů apod. Např. v komunikační knize jsou fotografie osob, které ve službě potká (pracovníci, klienti), nebo v rámci práce na zahradě jsou fotografie nebo obrázky zvířat, ovoce, zeleniny a nástrojů, které se zde používají. Může být vytvořena také kniha s fotografiemi, kterou klienti používají, pokud jdou na procházku nebo na výlet. Klienti v ní mají vyfoceny své osobní fotografie klíčových bodů dne: auto, domov, otec, matka, záchod, batoh apod. Vytvoření komunikační knihy usnadňuje komunikaci v rámci denních činností, individuálního plánování.</p> <p>Upozornění: Důležitou podmínkou pro práci s touto komunikační pomůckou je schopnost uvést do souladu reálný předmět s obrazem na kartě. Vždy je potřeba brát v úvahu, že osoby s PAS mohou mít delší reakční čas při komunikaci – při použití komunikační knihy.</p>

3.3 Nástroje a metody AAK s technickými pomůckami pro osoby s PAS

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity technické pomůcky AAK
<p>1/ Primárně neúčelová elektronická zařízení pro AAK</p> <p>Definice: Jedná se o elektronická zařízení využívaná jako prostředek AAK, přičemž jejich primární využití není komunikační pomůcka. Jsou to tablety, mobilní telefony apod.</p>	<p>Užití: U osob s PAS je nejobvyklejší použití iPadu/tabletu, z hlediska účelu: pedagogická činnost (školní výuka), aplikace využitelné pro nácvik sociálních dovedností, jako nástroj augmentativní komunikace při nesrozumitelném verbálním projevu, včetně zlepšení vzájemné komunikace a rozvoji řeči (aplikace Logopedie, Výukové karty, Abeceda, Znakujeme s Tamtamem aj.) a jako nástroj pro vyjádření potřeb a pocitů, zobrazení obrázků denní potřeby, případně hraní her pro rozvoj jemné motoriky a trávení volného času.</p> <p>Využití stolního počítače, All-in-One PC nebo notebooku, je vhodné především pro edukační hry (např. rozpoznávání zvířat nebo nácvik situace podle obrázku na internetu), hlasový výstup (např. při práci s překladacem, kde počítačový hlas zopakuje přeložené slovo), poslech písní, pohádek a říkánek (včetně doprovodu na hudební nástroje), prohlížení obrázků a fotek, skládání puzzle a tisku obrázků.</p> <p>Na mobilu pro podporu komunikace, rozvoj a upevňování dovedností, lze využít aplikace Symboltalk (jako inspiraci pro rodiče,</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity technické pomůcky AAK
	<p>aby si dokázali představit programy s hlasovým výstupem), Grid Player (který běží i na iPhone) a emotikony.</p> <p>Mezi další, primárně neúčelová zařízení pro AAK pro práci osob s PAS patří videokamera (např. lektor natáčí klienty při komunikaci, hře a vyhodnocuje posun, případně je vhodná pro VTI – videotrénink interakcí, při nácviu hry – dítěti se pustí nahrávka toho, jak si hrát s hračkou a dítě pak následně hru imituje. Je to velmi účinný nástroj pro učení se hře, rozvoj představy, jak si hrát (což mají děti s pas velice narušené), SenTable (interaktivní dotykový stůl pro terapeutické a aktivizační postupy) a interaktivní tabule pro edukaci a hru.</p> <p>Upozornění: Pro osoby s PAS jsou elektronická zařízení přitažlivá. V tom spočívá výhoda i nevýhoda těchto zařízení. Výhodou je chuť využití těchto technologií ze strany osob s PAS, nevýhodou je, že osoby s PAS mohou chtít spíše využívat elektronická zařízení pro zábavu a je na pečujících, aby dovedli určit míru používání těchto pomůcek.</p>
<p>2/ Primárně účelová elektronická zařízení pro AAK</p> <p>Definice: Mezi elektronická zařízení primárně určena pro AAK patří zejména různé podoby komunikátorů.</p>	<p>Užití: V případě základních jednotlačítkových a dvoutlačítkových zařízení s hlasovým výstupem jsou využívány komunikátory iTalk 2, Go Talk, Big Point, Big Mac, Big Button, Step by Step a další komunikátor, které nabízí např. firma PETIT. Využití našly k zapojení do komunikace s ostatními, pro vyjádření potřeby, jako doprovod hry, výuka počítání a čtení.</p> <p>Pro osoby s PAS jsou využívány i vícetlačítkové komunikátory GoTalk; Chatter Box a nástěnka s hlasovým výstupem. Tato zařízení slouží k vyjádření potřeb, přání a pocitů, komunikaci s personálem i s klienty, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, objednávání jídla, komunikaci v obchodě, sdílení zážitků, hře a v rámci denního režimu.</p> <p>Na iPadu (operační systém iOS) je vhodný komunikační program s hlasovým výstupem GoTalk NOW, pro operační systém Android je dostupný Speech Mate.</p> <p>Pro některé osoby s PAS jsou vhodná zařízení s hlasovým výstupem a s dynamickou obrazovkou např. Grid Pad od společnosti SmartBox nebo zvukové album s obrázky (např. Rainbow foto album od firmy PETIT), které mohou klienti s PAS používat pro komunikaci s rodinou, s pracovníky přímé péče i pro komunikaci na veřejnosti.</p> <p>Upozornění: Podmínkou pro využití těchto komunikačních pomůcek je schopnost uvést do souladu reálný předmět s vyobrazením na komunikátoru.</p>
<p>3/ Zařízení pro ovládání jiného zařízení</p> <p>Definice: Speciální technologické pomůcky určené pro ovládání jiných zařízení cílené na klienty s těžšími</p>	<p>Užití: Některé osoby s PAS často využívají speciální myši „trackball“, senzory pro „bezdotykové“ ovládání zařízení a senzorické snímání pohybu jednotlivce, např. měření polohy hlavy pomocí reflexních snímačů: SmartNAV 4: EG, nebo snímač očních pohybů Eye Tracker, PCEye Plus či myGaze.</p>

	Situace, kdy mohou nebo mají být v komunikaci s osobami s PAS využity technické pomůcky AAK
formami kombinovaného postižení včetně PAS.	<p>K využití patří také speciálně upravené klávesnice s velkými či barevně rozlišenými písmeny, PC s dotykovým monitorem, TOBII Eye GO pro dívky s Rettovým syndromem. Od firmy SPEKTRA lze zapůjčit či zakoupit speciální joystick.</p> <p>Upozornění: Pro osoby s těžkou formou kombinovaného postižení včetně PAS, kdy dochází k velkému omezení motorických dovedností, jsou tyto pomůcky jedním z mála možných komunikačních prostředků. I zde platí, že používané pomůcky musí odpovídat schopnostem a dovednostem klienta.</p>

ZÁVĚR

Problematika alternativní a augmentativní komunikace a její ovládnutí a zvládnutí na teoretické i praktické úrovni je tematicky velmi rozsáhlá a složitá, ale i krásná, pro klienta prospěšná, a především vzhledem k nárokům dnešní doby také velmi žádoucí věc. Komunikace s osobami s poruchou autistického spektra je velmi specifická, ale námi představené metody a nástroje AAK ji jistě mohou v ledasčem usnadnit a zpříjemnit pro všechny strany.

Tento manuál byl vytvořen s cílem zjednodušit i úplnému začátečníkovi jeho první kroky při práci s těmito metodami a nástroji. Přinést ucelený, ale přehledný soupis toho, co je v České republice dostupné, jak to funguje a co je pro manipulaci s danou věcí potřeba. Pro zkušeného člověka v oblasti a otázkách metod a nástrojů AAK naopak doufáme, že manuál přinese přehledný popis toho, kam odkazovat v případě potřeby. Věříme tedy, že při čtení těchto řádků jste našli to, co jste hledali a v případě potřeby se k tomuto manuálu budete rádi vracet!

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH ZDROJŮ

ACCENDO (2020) Průzkumy provedené v rámci realizace studie „Souhrn nástrojů AAK pro osoby s PAS v ČR“ (podrobněji rozvedeno v oddíle 4.1.1 a 4.2.1).

BOČKOVÁ, B. (2015) Vybrané kapitoly z alternativní a augmentativní komunikace. Brno: Masarykova univerzita, 2015. ISBN 978-80-210-7896-3

HOWLIN, P. (2008) In: LAWSON, W. Život za sklem: osobní výpověď ženy s Aspergerovým syndromem. Praha: Portál, 2008. ISBN: 978-80-7367-389-5.

INESA-MSE (2019) Průvodce konceptem SNOEZELEN-MSE. Dostupné na http://www.snoezelen-mse.cz/wp-content/uploads/2017/05/Pruvodce_ISNA.pdf

JANOVCOVÁ, Z. (2003) Alternativní a augmentativní komunikace. 1. vyd. Brno: PdF MU, 2003. 48 s. ISBN 80-210-3204-9.

KRÁLOVÁ, Z. (2016) Rozvoj komunikace u dětí s poruchami autistického spektra. Rigorózní práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

KREJČÍŘOVÁ, D. (2003). Autismus. VII., Diagnostika poruch autistického spektra. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR.

MATOUŠEK, O. a kol. (2010) Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0.

STRAUSSOVÁ, R. (2018) Přednosti včasného screeningu rizika autismu, rehabilitace prostřednictvím tréninku rodičů a raná intervence O.T.A. u dětí s PAS. Česká a slovenská psychiatrie. 2018, 114(3), 106-116.

THOROVÁ, K.; (2006) Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha. Praha: Portál. ISBN 80-7367-091-7.78-546-6.

VLÁDA ČR (2018) Zpráva o postupu prací na řešení problémů popsanych v Podnětu k řešení situace života osob s poruchou autistického spektra a jejich rodin <https://www.vlada.cz/assets/ppov/vvzpo/dokumenty/Zprava---Podnet-k-reseni-situace-PAS.pdf>

VOJTOVÁ, H. (2014) Smyslová aktivizace v České praxi. Prachatice: Institut vzdělávání, 2014. ISBN 978-80-260-5804-5.

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Rozvoj
Systému
Sociálních
Služeb

VYBÍRAL, Z. (2013) Psychologie komunikace. Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0235-6.